

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: V. GRÜNTHAL, J. JÕGEVER, A.
JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, J. LUIGA,
W. REIMAN, J. TÕNISSON

KUUES AASTAKAIK

1911

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Mis teadis rahvas 19. aastasaja lõpu- poolel Kalevipojast.

M. J. Eisen.

Teated Kalevi kohta rahvasuus seisavad väga nõrkadel jalgadel. Rahvasuu vahetab sagedaste Kalevi Kalevipojaga ära, ütleb Kalevipoja asemel lihtsalt Kalev. Seda viisi on mõnikord hoopis raske ära määrata, kas jutt Kalevist või Kalevipojast. Käivad rahvasuus leiduvad teated tõesti Kalevi kohta, siis ilmub neist teadetest, et vana Kalev niisamasugune suure jõuuga mees olnud nagu ta poeg. Vana Kalevi tegudest ei ole mulle midagi iseäralikku silma puutunud, peale kivide viskamise. Nagu hiljemine poeg, näitab vana Kalevgi sauna suuruste kivide viskamisel oma jõudu. Ühe teate järele kukkunud korra sarnasel kivi viskamisel Kalev praeguse Tallinna ligidal vastu kalju, lõõnud pea puruks ja surnud selle haava kätte.

Vana Kalev oli igapidi naisemees. Rahvaluule nimetab mõnda korda Kalevi naist, mõne korra ka Kalevi neitsit. Kalevi naine ja Kalevi neitsit on Kalevi väärilised. Mõlemad kannavad põlle sees mitme jala paksusid raudkiva. Mõne korra katkevad kandjatel põlle paelad ja kivid langevad põllest maha. Kiva kannavad nad tihti linna ehitamiseks, tihti ei tea ometi rahvasuu, missuguse sihiga nad neid kannavad. Kivi langeb vahel varvaste peale ja kivi kandja nutab palju.

Jumidas on Kaljuvare. Sest teab rahvas, et Kalevi neitsi need kivid Soomest põllega sinna toonud. Kadrina Kallukse küla ligidal leidub „Kalevi naise“ kivi. See kivi on Kalevi naise sinna kantud, niisama Palmsis „Vaha kivi“. Saarlased jälle räägivad Kalevi naise Saaremaal viibimisest. Kalevi naine kuuleb, et mees Saaremaale tuleb. Tahab väsinud mehele kohe istet vasta viia. Võtab suure kivi sülle, sammub mehele vasta, Pamana küla juures katkevad ometi põlle paelad, kivi

kukub sülest maha ja jääb sinna. Muidu pean veel tähendama, et Jumida kabelis vanasti üks pilt leidus, mille peal kujutatud naisterahvast rahvas „Kalevi neitsiks“ hüüdis. Igapidi on selge, et kiriku pilt mingisugust Kalevi neitsit ei kujutanud, vaid palju enam kedagi püha naisterahvast, küll vist neitsit Maarjat. — Schudlöffeli teadete järele hüütakse Jumida maaninal suuri kiva „Kalevi neitsi põllerkivideks“.

Missugust nime Kalevi naine ja Kalevi tütar või neitsit kannud, jääb küsitavaks. Kalevi neitsi nime pole ma kusagilt leidnud. Kalevi naine kannab paljudes üleskirjutustes Linda nime. Kas aga rahvas üleskirjutuse ajal tõesti Linda nime tunnud, sellepoolest kahtlen ma. Õieti ei kahtle ma sugugi, et loo jutustajad Linda nime kuulnud, kuid seletamata jääb, kui vana see nimi rahvasuus. Väga tihti tuleb küll Linda nime Kreutzwaldi raamatu tundmise mõjust otsida.

Ma ei salga, et teisendid olen leidnud, mis Lindat lasevad Kalevi hauale kiva kokku kanda ja viimaks järve valmis nutta. Kas aga Kalevi kalmu valmistamise lugu 19. aastasaja esimese poole lõpul tõesti rahvasuus tuttav olnud, seda pole mul korda läinud kindlaks teha.

Ülepea ei ole ma Kalevi naise tegudest ja käekäigust peale kivide kandmise mingisugusid jälgi leidnud, jälgi, mis tõesti tohiksime Kalevi naise omadeks tunnistada.

Rahvasuu tunneb Kalevipoegi; kui mitut, jääb küsitavaks. Bertram räägib vahel kolmest, vahel 12. Nii palju kui mina mõistnud, teab rahvasuu ainult ühe Kalevi tütreaga või Kalevi neitsiga tegemist. Küll olen ma teisendites leidnud kolmest Kalevipojast juttu olevat, aga need kolm ei seisa küllalt kindlal alusel. See tähendab: küsitavaks jääb, kas möödaläinud aastasaja algus ehk lõpp alles kolme Kalevipoega tunneb.

Meie päris Kalevipoja lapsepõlve üle on hämarus liniku välja laotanud. Ei me tea kindlaste, millal ja kus ta sündinud ja kuidas ta nooruse mööda saatnud. Ühe Rõugest saadud kahtlase teisendi järelä läinud vana Kalev korra kodust välja ja jätnud poja koju „pupekesi“ mängima. Mängu ajal tulnud sorts ja varastanud Kalevipoja ära. Viinud enese juure vangi. Seal pidanud poisikene 7 aastat elama. Selle seitsme aasta jooksul kasvanud Kalevipoeg õige suureks. Ühtlasi kasvanud koju igatsus. Hobune hakanud õpetama: põgene sortsi juurest ära. Käskinud vett, kuuse oksa ja liivatera kaasa võtta ja neid tarbekorral maha visata. Kalevipoeg teinud nii.

Liivaterast kasvanud mägi, oksast suur mets ja veetilgast suur järv. Sorts hakanud taga ajades järve tühjaks jooma, lõhkenud aga juues. Vesi voolanud uuesti tagasi. Nii sündinud Ülemiste järv. Kalevipoeg pääsnud õnnelikult sortsi käest ära.

Teine lugu jälle, niisama Rõugest üles kirjutatud, teab jutustada, et Kalevipoeg poisikese põlves korra Venemaale pulma läinud. Pulmas hakanud Kalevipoeg Vene vägimees-tega vägikaigast vedama. Vägikaikaks võetud metsast kõige suurem puu. Vägikaika vedamisel katkenud aga puu. Seda viisi jäänud otsustamata, kes tugevam, kas Kalevipoeg poisikese põlves või Vene vägimehed.

Muud lood Kalevipoja kohta kõnelevad juba ta mehepõlvest, õigem langevad ta mehepõlve. Kalevipoja laiemalt tuttavaid, ikka uudistuvaid tegusid võime nelja jakku jagada: 1) maamoondamine, kas tahes või tahtmata; maamoondusega ühes tuleks Kalevipoja hobustki nimetada. 2) ehitamised. 3) teekäimised, nimelt läbi vee käimised. 4) võitlemised vastastega ja kivide viskamised. Nende nelja teo ümber keerleb õieti kõik Kalevipoja tegevus rahvasuus. Tõsi on, me leiame veel mõne juhtumise Kalevipoja elust, juhtumise, mida raske nende nelja jao alla mahutada, kuid niisugused juhtumised on üksikud, ilma teisendite hulgata, ja mõnikord ainult kogemata Kalevipojaga ühendusse seatud.

Maamoondamistest teab rahvas väga mõnes kohas kõneleda. Korra tulnud Kalevipoeg Peipsi poolt; tahtnud Pärnu mere ääre minna. Mehel olnud vist rutt taga: vägimees astunud tublid sammud. Kuhu astunud, sinna tublid jäljed järele jäänud, ei ainult jäljed, vaid tublid sood. Esimese sammuga saanud Kalevipoeg Torma kiriku alla, teise sammuga Kaude ja Teilme küla alla, kolmandast sammust jäänud Kivi-järve soo järele, neljandast Patjala soo, viiendast Karusoo, kuuendast Lustivere soo, seitsmendast Parikasoo, kaheksandast Aliste soo; üheksanda sammuga jõudnud juba mere ääre välja.

Teise korra fulnud Kalevipoeg jälle Võrtsjärve poolt Tartu poole. Maa vajunud ta jalgade all madalasse ja sest vajumisest tekkinud Suursoo.

Sedasama viisi seletab lisaku kihelkonna rahvas seal-poolse madala maa tekkimist, ainult selle vahega, et Kalevipoeg sealt läbi minnes suurt lauakoormat seljas kannud. Selle lauakoorma raskuse pärast maa siis nii nõkku vajunud. — Umbes niisama otsib Rõuge kihelkonna rahvas oma madala

maa tekkimisele seletust. Kalevipoeg juhtunud Rõugesse, laua-koorem seljas. Haanis olnud märg maa. Sellest märjast maast sündinud kohe soo. Teise korra juhtunud Kalevipoeg jälle märja maa ajal Rõugesse. Tahtnud istuda. Aga kuhu istuda: maa märg. Kalevipoeg leidnud muna, pannud sambalaid muna peale ja istunud siis muna otsa. Nii tekkinud Munamägi. Kalevipoja jalgealune maa vajunud istumise ajal sügavasse Kalevipoja äramineku järele voolanud sinna vesi ja nii saanud Munamäe ääre Vaskna järv.

Veel räägitakse Rõuge pool, et Kalevipoeg korra Luke linna poolt koormaga Venemaa poole läinud. Rõuges läinud koorem ümber. Koorem vajutanud sügava augu maa sisse. Nii tekkinud Rattajärv.

Korra toob vägimees Moisekatsist hagu. Ihastes läheb regi katki, koorem langeb maha. Koorma aset võib Igastes praegu veel ära tunda.

Ilma Kalevipoja tahtmata sündinud Nõos Mõõkjärvgi. Kalevipoeg sattunud korra paari paharetiga kokku. Lõõnud teist mõõgaga. Mõök sattub maha ja sünnitab Mõõkjärve.

Muidu tuntakse veel mõnda Kalevipoja istumise kohta ja jälgede aset. Kuusalus näidatakse mitu vägimehe istumise kohta, niisama Vaivaras. Saaremaal tuntakse Olli Reediku mäel Kalevipoja jalajälge, niisama Aliste Vana - Karistes. Mujalgi räägitakse sarnastest jälgedest.

Ülepea räägitakse, et kuhu Kalevipoeg korra astub, sinna madal, vesine maa järele jääb. Seda viisi seletatakse, miks Peipsi pool palju madalat maad olemas. Kalevipoeg on seal-pool väga palju käinud. Mõne korra ei kannu kaljugi Kalevipoja raskust välja. Suursaare istub Kalevipoeg keskelt nõkku ja sinna, kus Kalevipoja jalad puhkavad, tekib koguni Suursaare sadam.

Teisal tahab Kalevipoeg maad muuta, aga kuidagi viisi saab ettevõtmine teise kuhu kui Kalevipoeg soovinud. Tallinna ja Riiamaa piirile, Tagametsa, mõtelnud Kalevipoeg korra kaue-maks ajaks asuma jääda. Selle tarvis kaevanud ta enesele kaevu. Kaevust saanud aga järv, umbes 1½ versta pikkune ja laiune. Niisamasugune äpardus juhtunud vägimehele Rõuges. Kaevust saanud praegune Kirikumõisa järv. Niisama teatakse, et Kalevipoeg Haani mägedesse korra sauna ehitanud ja sauna jaoks vett tarvitanud. Kaevanud paar korda labidaga. Sest sündinud Vihtla järv. Korra kaevab vägimees Kuremäel. Sest kaevamisest sünnib Kotsujärv, mullast aga Kuremägi.

Korra pannakse Kalevipoeg koguni Sahara abil maad ja merd muutma. Mina vähemalt ei jaksa uskuda, et rahva sügavamad read Saharat tunnevad; see nimi on küll alles uue-
mal ajal Kalevipoja reisisihile juure lisatud. Hea küll, Saharas täidab Kalevipoeg kuue hõlmad liiva täis ja hakkab selle liivaga kodu poole tulema, juhtub aga esmalt eksikombel Soome. Soomest pöörab ometi kohe Eestimaa poole. Läbi lahe sammudes ulatab vesi korra rinnuni. Sedamaid avab vägimees hõlma ja laseb hõlmast liiva vette joosta. Seda viisi tekivad madalikud Soome lahes. Viimaks jõuab Eestimaa randa. Ikka veel liiva kuue hõlmas. Sammub edasi. Liiva jookseb veelgi kuue hõlmast välja. Sest sünnib seljandik Jagala jõe suust Kalevi liivani. Sinna viskab viimase liiva maha. Liiva peale sigib järv. Kas see järv Kalevipoja abil sigib või muul põhjusel, selle kohta vaikib rahvasuu.

Niisama sünnivad mõne korra viskamise teel mäed. Korra tahab Kalevipoeg hunti visata ja torkab viskamise aineks tüki maad lahti. Visatud maast sünnib mägi, Hundi-
mägi, ära võetud mulla kohast aga Kalevi kraav, teab J. Kõrv. Mõnda muud mäge teatakse umbes niisama tekkinud olevat.

Enam, vähem moondavad maa kuju Kalevipoja künnid. Imelik, et mõne korra künnist mäed, mõne korra aga sood tekkivad. 12 versta suuruse Sirtsusoo künnab vägimees ühe söömavahega üles, niisama Kadrinas Salu küla juures lagendiku ja Sinijärve soo, ka Arnikusoos Kadrina Neerutis näitab ta künd teist nägu. Seal on ta vaod mägede kujul näha. Kambjas jälle tahab Kalevipoeg jõge künda. Ader katkeb ometi kündes ja jõest saab oja. — Rahvas teab koguni, et Kalevipoeg korra inimeste peale pahandanud ja kõike maad tahtnud ümber künda seda viisi, et maa peal enam midagi ei kasvaks, nagu tavaliseste Kalevipoja künni kohal enam midagi ei kasvanud. Enne aga kui vägimees nõu suutnud korda saata, murdnud hundid ta hobuse.

Ülepea annab Kalevipoja hobune tihti maale niisama teise kuju, nagu Kalevipoeg ise. Hobuse kohta leidub mõnesugusid teateid. Vägimees paneb künni järele hobuse raudkammitsasse. Korraga hundid hobuse kallale. Hobune huntide eest kargama. Iga hüppamise kohta sünnivad suured sügavad augud. Hobune ise leiab otsa.

Sündsat hobust otsib Kalevipoeg enesele vahel igalt poolt kodumaalt, ei leia aga kusagilt. Läheb viimaks pörgusse valnalt paganalt saama. Ostabki sealt. Hakkab kohe kuuse-

metsa kündma. Ühe käega hoiab atra, teise käega kisub kuuski. Vaod nagu mäed. Teisendi järele küsib Jumal niisugusel korral: „Mis sa seal teed?“ Kalevipoeg vasta: „Koe-rustan kanepit!“ Kalevipoeg külvab küntud maa peale rukist, aga rukis ei kasva.

Korra viskab Kalevipoeg Toompealt huntide hobuse kal-lale kippumist nähes kiviga hobuse ja hundi surnuks, korra jälle lõhkeb hobune kangest jooksust. Lõhkemise kohta nime-tatakse, kas Assamalaks ehk Laivereks. Laiveres arvatakse hobune otsa saanud olevat, Lihalajões aga liha lõppevat. Muidu näidatakse hobuse aset Kadriinas Viitna kõrtsi juures, niisama Viitnas piherdamise kohtagi. Ka Undla madalikul üteldakse hobune piherdanud olevat. Muidu teatakse veel Assamala kohta, et seal hobuse naha ase leidub, ümberkaudu maksa, kopsu asemed jne. küngaste kujul.

Hobust ennast karakteriseerib veel see teade, et Kalevi-poeg oma hobusega Peipsi äärest ühe öö jooksul Tallinna tahtnud ratsutada. Kuid ju see ratsutamine hobusele vist liiaks läks, sest teel Assamalas lõhkenud hobune.

Kalevipoja hobusest kõneledes ei või me Kalevipoja här-jast vaikides mööda minna. Miks see härg just Kalevipoja härja nime kannab, ei nimeta rahvas. Vist igapidi härja suuruse pärast ehk ka sellepärast, et Kalevipoeg härja tappis. Missugune täitmata loom see härg olnud, selgub sel-lest, et ta mitu järve täiesti tühjaks joonud. Et ta enam järvi ei hävitaks, lõõnud Kalevipoeg mõõgaga ta pea otsast ära.

Vähem kui künnid maa kaju moondavad, moondavad seda Kalevipoja niitmised. Mõneski kohas teab rahvas Kalevipoja niitmisest kõneleda. Kusagil hakkab Kalevipoeg niitma. Niites juhtub Kalevipojale männik ette. Kalevipoeg ei pane männikut tähelegi, vaid niidab kogu männiku heina päha maha. Rannu soos kasvanud palju kase jändrikka. Kalevipoeg hakkab soos niitma. Niidab kõik kase jändrikud maha. Kokku niidetud kaare kohad olla praegu veel tunda. Niisama olla kaare asemed Kassinurme järve otsas näha, kus Kalevipoeg ka niitnud. Otse sedasama teatakse Kalevipoja niitmisest Laiuse Lusikasoo rääkida. Seal vaene lesk naine niitmas. Kalevipoeg tuleb appi. Enne aga sööb naise näda-lise söögimoona ära, siis asub tööle. Niidab rohu maha, niidab ühes puud ja põõsad. Viki luiskamise ajal viskab luisu-kivi maha. See praegu alles seal soos näha, nagu kaare ase-medki. Iisaku kihelkonnas räägib rahvas, et Kalevipoeg just niisama Kuremäelgi teeb. Sealgi niidab Kalevipoeg künkalise maa täiesti tasaseks, niidab rohuga puud ja põõsadki maha. Muidu

jutustab rahvas veel Kalevipoja heina kuivatamisest Pedja luhas. Kuivatamise järele valmistab vägimees heintest tubli kuhja. Kuhja ase seal praegu alles kuhjamäe näol näha. Dr. Weske teadete järele langeb hein Kalevipoja vikati luiskamise peale iseenesest maha.

Maamuutmisega käsikäes käivad Kalevipoja ehitused ja ettevõtmised. Ehitused ja ettevõtmisedki moondavad tihti enam, vähem maa kaju. Imelik ometi Kalevipoja ehitustega ja ettevõtmistega: suuri asju tahab vägimees korda saata, mäed hädaldavad sünnitamise vaevas, aga ilmale sünnib hiireke. Kalevipoeg ehitab oma linnad ja muud ehitused — tuule. Emb kumb: kas puudub Kalevipojal kannatust töö lõpetamiseks ehk jälle tarvilikku tarkust töö jätkamiseks. Missugune neist põhjustest kõik ehitused ja ettevõtted pooleli jätab, selle kohta rahvasuu seletust ei anna.

Mustvee ligidale Linnanõmme või kivimurdu tahab Kalevipoeg linna ehitama hakata. Linna jaoks kannab ta Peipsi takka laudu. Dr. Weske teate järele tahab Kalevipoeg laudadest Sirtsusohu vesket ehitada. Korra teab rahvas, et kurjad vaimud ei lase linna valmis ehitada. Tavaliseste räägitakse ometi, et Kalevipoeg ehituse pooleli jätnud. Kivimurdu kannud Kalevi naine rüpe täie kiva linna jaoks. Sest kivide kokkukandmisest maa seal nagu kiva täis külvatud. Alatskivigi nähakse Kalevipoeg linnaga õnnestada tahtvat. Ometi ei jõua ta kaugemale kui linnamäe ehitamiseni. — Veel teab Peipsipoolne rahvas Kalevipoja liiva kandmisest kuue hõlma sees. Kas Kalevipoeg liiva aga linna ehitamiseks tarvitab või mõneks muuks ettevõtmiseks, selle kohta pole ma alati seletust leidnud. Laiuse rahvas ometi räägib: et nende Hundi-mägi Kalevipoja linna jaoks kantud liivast tekkinud. Igapidi tuleb Kalevipoeg liiva koormaga Peipsi poolt. Ei pane tähelegi, et hõlm natukese lahti läheb ja liiva välja hakkab jooksuma. Sedaviisi sünnib mägede rida. Linnutaja-mäe kohale jõudes näeb alles Kalevipoeg, et suurem jagu liiva hõlmast välja joosnud. Paha meelega viskab Kalevipoeg hõlmast viimase liiva maha. Sest tekib Linnutaja-mägi.

Sage läbi Peipsi käimine tülitab Kalevipoja ära. Vägi-mees võtab nõuks Peipsist silda läbi teha. Nenasi jaama kohalt tahab ta silda alustada. Viib sületäie kiva järve. Sest sünnib väike saar. Kuid selle sületäiega lõpeb silla ehitus. Teised jälle teavad, vägimees tahtnud Salu saarele silda ehitada. Seks kannud sinna aineid kokku. Seal praegu veel Kalevipoja kivi-rinnas näha.

Teisendi järele jälle ei ole silla või tee ehitaja Kalevi-poeg, vaid vanapagan. Vanapagan tahab Salust Venemaale teed ehitada ja kannab seks kiva kokku. Kalevipoeg kuuleb Palamusele suurt veesolinat Peipsi poolt. Läheb vaatama, näeb vanapagana ettevõtet. Kalevipoeg kohe vanapaganat ki-videga loopima. Ei salli vanapagana silla või tee ehitust. Vanapagana kokkukantud kivid praegu alles Peipsi rannas näha, Kalevipoja visatud kivid aga teispool Peipsit Vene-maal.

Virulased jälle teavad, et Kalevipoeg läbi Soome lahe teed Soome tahab ehitada. Seks kannab Kalevipoeg Kalevi mõisa juure kolm sületäit kiva kokku. Neljanda sületäie kandmise ajal katkeb Kalevipoja põll Tüükri väljal. Kivid jäävad sinna maha. Enne kokkukantud kivid viib vägimees tee jaoks meresse. Igast sületäiest kividest saab pool versta teed. Seda viisi alustatud, aga pooleli jäänud tee kannab rahvasuus nime Vikkuri lood.

Mitte ainult läbi mere ja järve ei taha Kalevipoeg teed teha, vaid isegi kindlale maale. Nii näituseks tunneb Kalevi-poeg Tallinna ja Võru vahel kindla tee puudust. Ei muud kui teed tegema. Seks võtab Kalevipoeg suure liivakoti Tallinnast selga ja hakkab Tallinna liivaga Võru poole minema. Koti põhja torkab vägimees augu, et liiva kotist välja jookseks ja tee sünnitaks. Kuid liiva ei voola kotist Kalevipoja soovi mööda välja: mõnes kohas vähe, teises palju, kolmandas ei sugugi.

Korra kõneldakse Kalevipoja majaehitamisestki. Seks toob ta enesele Võhandu jõe äärest laudu. Aga niisama vähe kui linnad, valmib majagi. Natuke paremine nähakse veske ehitus Rõuges Pärlijõel õnnestavat. Siiski saab veske niisugune, et keegi sellega ümber käia ei oska. Viimaks leiab küll vägimees oma veske jaoks kõlbliku möldri, kuid pea tuleb mölder peremehele kaebama, et sortsid vett veskest mööda lasevad. Kalevipoeg vihastab ja lõhub veske hoopis ära. — Rõuge Jandu mäest tahab Kalevipoeg jõge läbi kaevada. Kaevab, kuni paas vasta tuleb. Siis aga jääb töö pooleli.

Magama heites valmistab Kalevipoeg enesele tavaliseste sängi. Ei ole koht kuiv küllalt, toob ta enesele liiva külje alla. Suurem jagu neid sängisid on praegu alles näha. Nii valmistab vägimees peo täiest liivast enesele Maarja-Magdalena kihelkonnas Ehavere metsas sängi. Kui palju liiva ta sängi jaoks Äksi mõisa maa peal ja Palamuse Kassinurme mägedes tarvitanud, ei tea rahvas. Põltsamaa Kanavere sängis näidatakse

J. Jungi teadete järele sängis veel Kalevipoja peapatjagi. Igal pool ei valmista vägimees peaset enesele ometi liivast, vaid väga tihti toob metsast puud pealuseks ja paneb siis pea puude peale puhkama. Puud on ajahammast ammu ära näri- nud, kuid sängid ise seisavad meie ajani. Vedu mõisas kannab koguni suur kivi Kalevipoja sängi nime. Bertram nimetab Alatskivi, Torma, Laiuse, Luuamõisa ja Kassinurme sängi ja Elvas Kalevi istet ja Elvast mõni verst kaugemal Kalevi saapa. Kahe viimase kohta ei ole ma mingisugusid muid teateid saanud.

Korra uinub Kalevipoeg niisuguses sängis Peipsi ääres. Nõid näeb, tuleb, paneb kimbu uimastavat rohtu Kalevipoja pea alla. Vägamees magab kaua aega. Ärgates näeb, mis vihamees teinud. Kahmab kohe rohu kimbu kätte, viskab Peipsi järve. Sest rohukimbust sünnivad P i i r i s a a r ja P e d a s p ä ä.

Imelik on, kuidas mõned Kalevipoja ettevõtmised õieti vanapagana ettevõtmistega nagu ühenduses seisavad. See tähendab: nagu vanapagan võtab Kalevipoeg mõne asja öösel ette, ja nagu kukk vanapaganat takistab, takistab kukk Kalevipoegagi ettevõtet korda saatmast. Kalevipoeg tahab Kuremaa järve ööse tühjaks lasta. Kukk aga hakkab laulma. Kuke laul sunnib Kalevipoja töö pooleli jätma. — Himosood kat- sub Kalevipoeg ööse järveks muuta. Laseb juba vett sohu ja läheb ise kivilootsikuga veele sõudma. Korruga laulab kukk. Kohe töö pooleli. Kalevipoeg viskab kuldmõlad käest, käänab lootsiku kummuli ja läheb oma teed. — Selle vastu tahab Kalevipoeg Prossajärve ära kaotada ja kinni matta. Kannab järve täitmiseks järve kõrva mäe kokku. Uinub aga magama. Kukk laulab, töö pooleli. — Kuremaa järvest mõtleb vägamees tee läbi teha, aga kuri kukk ajab siingi asja nurja. Kassi- nurme järve selle vastu joob Kalevipoeg ühe joonega tühjaks.

Muist vähem tähtsatest ettevõtetest olgu veel nimetatud: Kalevipoeg kujub Võo jõe kaldal kangast; raudpeeled kukuvad jõkke; töö pooleli. Korra raiub vägamees puud; kirves kaob ära; töö jääb seisma. Teise korra hoiab vägamees karja; osa karja kaob. Otsib, leiab üles; seni teine osa karja kadunud. Jätab niisuguse väsitava ameti. Paremine õnnestab Kalevipojal kaardimäng vanapaganaga; selle võidab ta täiesti ära. Kalevi- poja kalapüüdmise tagajärjest ei tea rahvasuu midagi. Kalale minnes võtab Kalevipoeg 700 saelauda kaasa, et neist paati teha, aga peale laudade võtab ta veel vaadi viina. Ma arvan ometi, et kui vägamees vaadi viina kalal olles ära joob, siis

kalasaagist vaevalt midagi välja tuleb. — Ka Kalevipoja kosja tagajärg on vist negatiiviline. Kalevipojale tehakse tingimiseks, et ta ärgu jala ega hobusega, ei teed mööda ega tee kõrvalt, ei riietes ega alasti kosja mingu. Pruudi saamisest vaikib rahvasuu. Ongi see lugu ju ainult juhtumise kaupa Kalevipoja juttudesse juhtunud.

Kalevipoja ehitustest ja ettevõtmistest võime ta teekäimisi ja läbi vete rändamist vaevalt lahutada. Rahvasuu teab, et Kalevipoeg maailma otsas käinud, aga kuidas viisil, sest vaikib ta tavalisest. Üks jutt teab ometi, et Kalevipoeg karupojaga seltsis korra laeval purjetama läinud, ei ütle ometi, et nad selle teekonna maailma otsa ülesleidmiseks oleksivad ette võtnud. Karupoeg läheb mere põhja vaatama, Kalevipoeg purjetab seltsimeest maha jättes seni edasi. Kalevipojal tahtmine karupoja pruuti enesele võtta. Siin ilmub Kalevipoja Don Juani loomus, millest juba Kristjan Jaak Peterson kõneleb. Ju peab karupoja pruudiga kihlusi, kui päris peigmees tagasi tuleb, Kalevipoja kaugele eemale viskab ja pulmad ära peab. Et Kalevipoja ja karupoja laev mingisugust nime kannaks, ei ole kuulda. Muidu ei tea rahvasuu tavalisest Kalevipoja laevast midagi, vaid laseb vägimehe otsekohe igast veest läbi minna. Ainult korra kuuleme, et vägimees Peipsil paadiga sõitnud.

Soomes käib Kalevipoeg sagedaste, aga ikka otsekohe lahest läbi. Soomes käimise põhjusi nimetatakse mõnesugusid: vägimees käib sealt mööka toomas, kaupa vedamas, laudu muretsemas, tööd õppimas, kosimas, pulmas. Pulmas käib ta Soome targa juures. Seal sattuvad kolm paharetti tülli. Kalevipoeg pistab paharetid kotti, võtab nende imeasjad enesele ja kargab siis targa hobuse selga, et paharettisid Peipsi järve viia ja seal ära uputada. Vist sündis see ratsasõit talve ajal, sest muidu võis Kalevipoeg hobuse seljas vaevalt Soomest Eestimaale pääseda. Teisend laseb Kalevipoega paharettidega Võnnus Sälitumäel kokku puutuda ja neilt seal nende imeasjad ära võtta.

Korra viibib Kalevipoeg kauemat aega Soomes. Selle aja sees tükivad sakslased meie maale ja jäävad siia asuma. Soomest laudu tuues võtab vägimees ikka 12×12 tosinat laudu selga ja kõnnib nendega läbi lahe. Mohni saare juures, kus üle 40 sülla vett, hüüab vägimees: „Ohoh, kipub ju niudeid märjaks tegema!“ Teise korra kipub Koljuhauas mehel vesi üle saapa sääre, niisama Vaidlus ja Oonihauas. Jälle korra Soomest Suursaare juurest läbi tulles juhtub Kalevipojale kivi

varvaste vahele. Vägimees võtab kivi ja viskab selle müraka Mallamõisa juure. Niisama näidatakse Nigumäel liivaterakivi, mis lahes kangemehe varvaste vahele sattunud. See kivi kaks sülda kõrge. Narva ja Laagna vahel leiduvad suured kivid. Needki sattunud vees Kalevipoja viiskudesse. Kalevipoeg viskab „liivaterad“ viiskudest välja Narva ja Laagna vahele.

Korra Soomest tulles seisatab Kalevipoeg Malossis ja sõnub :

Siit mina paiskan Painuvaale,
Osutan Odakivile.

Teise korra Soomest tulles sattub vägimees Turje keldrisse ja joob enese seal joobnuks. Linasse joostes pääseb ta ometi õnnega vastase eest ära. Soomest näeb Kalevipoeg korra vanapaganat Turbuneeme otsas. Kipub sealt kohe ta kallale.

Nagu Soome lahest, sammub vägimees ühtelugu Peipsi järvestki läbi, tihti laua seljatäiega. Peipsi ulatab talle tavalisest üle põlve. Korra aga Önnistegija kandmisel suure tormi ajal püüavad lained Kalevipoega matta. Sel korral hakkab Önnistegija teda oma õlal kandma. Teise korra läheb vägimees paadiga Peipsile. Torm tõuseb, tahab paati uputada. Kuid Kalevipoeg tõmbab vitsa peosse, peksab laineid vitsaga. Sedamaid järve pind vagusi. Talvel sel peksukohal aga nagu voldid jää sees. Korra jälle peseb vägimees oma kärnu Peipsi vees. See koht ei külmeta sest saadik tavalisest kinni.

Korra kuuleb Kalevipoeg Avinurme meestelt kaebust kala puuduse kohta. Kaebuse kuulja kohe Peipsi järve ja ajab kõik haid või avid järvest Avinurme jõkke. Sest saadik hüütakse kohta Avinurmeks. Peale selle külvab kalade andja Avinurme mõisa kohta hõberaha maha. Sealt leitakse praegu veel hõberaha.

Peale Peipsi järve mõõdab Kalevipoeg kehaga iga muu järvegi kodumaal ära. Iga järve kohta teab ta, kui kaugele selle järve vesi ta kehal ulatab. Ainult Ilmjärvest teab rahvasuu, et Ilmjärv mõõtmata jäänud. Mõned arvavad, Ilmjärv olla nii sügav, et Kalevipoja jalad põhja ei ulatanud. Mustajärve kitsamast kohast hüppab Kalevipoeg Kõrvi teadete järele üle.

Võõral maal käib vägimees kõige sagedamine Soomes ja Venemaal, kodumaal rändab ta kõige enam Peipsi ja Tallinna vahet, Võrtsjärve ja Peipsi vahet, Rõuge ja Peipsi vahet. Sellega ei ole öeldud, nagu ei ulataks ta jalg mujale. Pea jalgsi,

pea ratsahobuse seljas kihutab ta ühest kohast teise. Peipsi äärest tahab ta ühe ööga Tallinna sõita. Vahel jääb ta teekäimisel kuhugile öömajalegi. Korra jõuab ta ühe jutu järele ühte majasse öömajale ja mõtleb ise, kust nii suurt lusikat saada, millega süüa sünnib. Kuid lauale tuuakse suurem lusikas, kui sööjal tarvis. Öhtul tulevad pojad koju, heidavad magama. Magavad nii valjult, et Kalevipoeg ühe seina äärest teise lendab. Nagu näha, on Kalevipoeg siin vastaste otsijaga karjapoisiga ära vahetatud.

Et Kalevipoeg teekondadel mingisugust sõjariista kaasas oleks kannud, ei nimeta rahvasuu tavalisest. Arukorral kuuleme, et Kalevipojal mõõk olnud, aga selle sõjariistaga ei saada ta, niipalju kui teada, midagi korda. Mõõga pillub ta ise viimaks Kääpa jõkke ja seal puhkab mõõk veel praegugi. Üks sealt poolt saadud teisend teab, et Kalevipoeg jõe ääres põllul verd joosnud. Mis tal viga olnud, ei nimetata. Vägi-mees ei arva ülepea tarvilikuks mingisugust sõjariista kaasas kanda. Tarbekorral leiab ta peaaegu igalt poolt sündsaid sõjariistu ja need on — kivid. Kividega on vägimehel ühtelugu tegemist; pea mängib ta nendega, pea viskab ta neid kellegagi võidu, pea tarvitab ta neid võitlemise abinõudeks. Holzmayeri teadete järele kutsutakse Kalevipoja kiva tihti Kalevi jälgedeks ehk allakivideks. Teisal hüütakse neid kiva räpsukivideks. Ainult korra kuuleme, et Kalevipoeg Vaivaras põldu hakkab tegema ja seks kivid kokku kogub. Muidu pillub ta aga kiva tavalisest laiali. Korra tahab vägimees näha, kui kaugele ta kivi lendab. Viskab kivi lingul Võrtsjärve äärest Peipsi poole. Kivi langeb Peipsi järve Rauna mõisa ligidale. Kolm Kalevipoja lingukivi puhkavad Saadjärves.

Tihti katsub Kalevipoeg kellegagi võitu visata. Enamiste on teine viskaja vanapagan. Korra räägitakse ometi, et Kalevipoeg Vene vägimeestega võitu hakkab viskama. Vene vägimeeste kivid sattuvad Munamäe ligidusesse, Kalevipoja kivid aga taha Petseri Irboska poole. Saadjärve ääres viskab Kalevipoeg kolme hiiuga võitu. Kalevipoja kivi üksi lendab üle järve.

Vanapaganaga viskamises jõudu katsudes võidab Kalevipoeg tavalisest vanapagana ära, mõne korra juhtub aga vägimehele äpardus. Korra katsub Kalevipoeg vanapaganaga üle suure kihuniku hüpata. Kalevipoeg hüppab õnnelikult üle, vanapagan jääb kihuniku otsa. Muidu peab viskamine ometi nende vahel otsust tegema. Kalevipoeg ja vanapagan viskavad korra Võrtsjärve äärest võitu kiva. Vanapagana kivi sattub Ahja jõkke, Kalevipoja kivi aga Peipsi järve. Teise korra võta-

vad mõlemad hiiud võiduviskamise ette. Vanapagana kivi sattub juba kolme versta peal maha, Kalevipoja kivi kaob silmist ära. Alles kolme nädala pärast leitakse kivi Ülemiste järvest. — Jälle korra viskavad mõlemad võitu; kust kohast, ei nimeta rahvasuu. Kalevipoja kivi sattub Torisse, vanapagana kivi Väandrasse. Jälle korra hakkavad mõlemad Tallinna juurest mere äärest võitu viskama. Vanapagana kivi kukub 7 versta kaugele Raudaru tee ääre maha, Kalevipoja lingu pael katkeb aga ja kivi ei ulata kaugele.

Tihti viskab Kalevipoeg kiva kellegi pihta, kes teda pahan-dab või mis tal pinnaks silmas on. Palamuse kirikut silmates katsub Kalevipoeg Kaareperast kirikut kiviga puruks visata. Kivi aga libiseb lingult kõrvale. — Haapsalust 15 versta kau-gelt tahab Kalevipoeg Haapsalu lossi kiviga puruks visata. Kivi sattub Võnnu saarele. Teisendi järele viskab vägimees Tallinna Toompealt Haapsalu lossi pihta. Soomes olemise ajal ehitatud Malla mõisat mõtleb Kalevipoeg merest läbi tulles kohe kiviga purustada, võtabki mere põhjast kivi ja viskab, kuid kivi sat-tub kõrvale. Teisendi järele viskab vägimees Saaremaalt Malla mõisat kiviga. Tallinnast näeb Kalevipoeg, et hunt ta hobust Peipsi ääres murrab. Viskab kiviga hundi surnuks. Kivi nagu heinasaad Mustvees alles näha. — Ohekatkust silmab Kalevi-poeg, et kümne versta peal Valtus hunt varsa kallale kipub. Viskab kiviga hundi surnuks. See hundikivi praegu seal näha. — Tallinnast Mõigu Leerimäel vaenlaste väge nähes viskab vägi-mees sealt kiviga vaenlaste ülema surnuks. — Soomest silmab kiviviskaja, et Kuusalu neemel vanapagan puhkab. Tõmbab kohe kivi peosse ja viskab kiviga Kuusalusse vanapaganat.

Mõnegi korra hakkavad Kalevipoeg ja vanapagan teine-teist vastastikku poisikeste viisi kividega loopima. Tihti täidab Kalevipoeg niisugusel korral enne tasku kiva täis, et tarbekorral kiva käepärast võtta oleks. Korra vulksatavad vägimehel Lee-vakul kivid taskust välja ja jäävad sinna mälestuseks maha. Teise korra harutab nõid Kalevipoja tasku lahti vägimehe maga-mise ajal. Edasi minema hakates vaenlase vasta kukub Kalevi-pojal kivi taskust välja ja jääb sinna maha. Kalevipoeg ei pane kivi uuesti tasku.

Korra jälle teevad vanapagan ja Kalevipoeg kauba võitu põldu kividest ära puhastada. Vanapagan hakkab usinaste tööle ja puhastab lühikese ajaga põllu kividest puhtaks. Kuid Kalevi-poeg etendab seda korda Kavala Hansu osa: teeb vanapagana koti põhja augu; kivid varisevad kõik kotist välja. — Bertram teab, et nõiad Kalevipoja kolme venna Maakohutaja, Veekohu-

taja ja Kollarti kallale tunginud. Kalevipoeg viskab nõidu üle Peipsi järve kiviga ja kihutab nõiad oma teed. Muidu ei ole neist kolmest vennast midagi teada.

Arukorral tarvitab Kalevipoeg vaenlaste vastu võitlemise abinõuks saelaudu. Vahel nimetatakse kallaletungijaid sortsideks, vahel paharettideks, vahel vanadeks paganateks, vahel vanapagana poisteks. Ikka hakkab vägimees esmalt lapiti laudadega vaenlastele pihta taguma, kuni viimaks siil õpetab, et serviti laudadega tarvis lüüa. Siili õpetuse järele tehes saab vägimees võidu. Tänutäheks saab siil vägimehelt tüki kasuka hõlma ja seega okkad. Teisendi järele (Wiedemann) annab Kalevipoeg siilile männi okkad kattedeks. Siili lugu on ülepea väga laialt ja paljudes teistendites tuttav. Korra kaebab siil aitajale, et paharetid teda paljaks riisunud. — Teise korra tarvitab vägimees vaenlaste tagasitõrjumiseks kuuskigi. Karjapoiss põgeneb hiidude või sortside majast Kalevipoja juure varju otsima. Kalevipoeg käseb poisi püksitasku varjule minna. Tagaajajad kipuvad Kalevipoja kallale, see tõrjub nad tagasi, kuid senni on Kalevipoja püksinööp karjapoisi pea paljaks hõõrunud.

Juhtub sedagi, et Kalevipoeg vanapaganaga niisugusel kohal kokku sattub, kus mingisugust kivi pole saada. Seal ei aita muu nõu kui käsitsi võitlema, vahel maadlema. Vaivaras tõuseb korra Kalevipoja ja vanapagana vahel tüli. Hakkavad võitlema. Higest tekib tiik. Vanapagan väsib viimaks ja põgeneb. Kõu lööb vanapagana pihta, vanapagan vajub maa alla. Saja sülla pikkune auk jääb järele. — Teise korra keedab vanapagan Vaivaras leent. Kalevipoeg tuleb Soomest sinna, köht tühi. Tahab süüa. Ei keetja anna. Hakkavad võitlema. Võitlevad kolm päeva ühte järke. Viimaks viskab Kalevipoeg vanapagana nii tugevaste vastu maad, et vanapagan põrgu vajub. Kalevipoeg järele. Põrgust toob Kalevipoeg kolm tütarlast kaasa. Tagasi tulles leiab Kalevipoeg allatulemise augu kinni läinud olevat. Peab enesele uue tee kaevama. — Karistes tõuseb Kalevipoja ja vanapagana vahel ka võitlemine. Võit kipub vanapaganale jääma. Võideldakse öösel. Korruga laulab õnneks kukk. Vanapagan põgeneb, Kalevipoeg võidumees. — Laekvus võitleb Kalevipoeg kolme vanapaganaga, teab Wiedemann.

Üks lugu teab, et Kalevipoeg vanapagana ära võitnud, kinni võtnud ja Rootsi mägedesse heitnud. — Korra jälle läheb Kalevipoeg põrgust vanapaganat üles otsima. Suur võitlus algab. Kalevipojale kipub viimaks väsimus kätte. Vanapagan saab sest aru, võtab ahelad, seob Kalevipoja põrgusse kinni. Öösel tõmbab aga Kalevipoeg põrgu nurga maha, põgeneb ära. Vana-

pagan järele, toob tagasi. Seob põrgu harja külge kinni. Seal Kalevipoeg praegu. Teisendi järele võidab Kalevipoeg põrgus vanapagana ja jõuab õnnelikult tagasi. — Veel teatakse, et vanapagan Kalevipoega kartes enesele küüntest kübara laseb teha. Pool kübarat saab valmis. Vanapagan ei kärsi oodata kuni kogu kübar valmis. Paneb kübara pähe. Ennäe, Kalevipoeg näeb vanapaganat ometi, kargab ta kallale, võidab ära. — Korra puutub Kalevipoeg sortsiga kokku, keda ta ei jõua ära võita. Tark tuleb appi teda õpetama. Tark annab liivatera, kuuseoksa, veetilga. Käseb neid tarbekorral maha visata. Kohe tekkib Kalevipoja ja sorti vahel määratu mägi, kole suur kuuselaan ja lai järv. Tähendatud jutt on laialt ilma Kalevipojata tuttav. Kalevipoeg kõlbab vähe selle jutu tegelaseks.

Inimestega võitlemisest teab rahvasuu vähe jutustada. Korra läheb Kalevipoeg sõtta, paneb 200 saelauda rinnatasku, vaadi õlüt vestitasku ja rändab siis Peipsi poole vaenlase vastu. Kas see vaenlane vanapagan või inimene olnud, ei nimeta rahvasuu. Niisama ei leia me kindlaid teateid, et Kalevipojal sõjaseitsilisi või saatjaid oleks olnud. Kalevipoja ajal asuvad sakslased igapidi maale elama. Miks Kalevipoeg neid ära ei võitnud, Kalevipoeg, kes tihti vanapagana ära võitis? Selle küsimise peale katsub rahvasuu seda viisi seletust anda: Kalevipoeg ei saanud neist vastastest jagu. Sest lõi ta ühe maha, sigis kohe kaks asemele. Et vastasid liig palju maale ei tuleks, pidi ta tahes või tahtmata nende hävitamise järele jätma. Võimatuse pärast neid hävitada, saivad need vastased pea kogu maa oma kätte, Schüdlöffel (1836 Inlandis) teab ometi ühest juhtumisest, mil Kalevipoeg kolme raudmehega võitleb ja maadleb ja nad sügavasse maa sisse virutab. Siin on raudmehed vanade paganate, sortside asemele astunud.

Kalevipoja elu lõpu kohta leidub rahvasuus mõnda teisendit. Ühed teisendid lasevad Kalevipoega loomulikult viisil elu lõpetada, kui ka mitte tavalisest surra. Vaenlaste äravõtmise järele joob Kalevipoeg vaadi viina ära ja heidab Kuremäele magama. Magamise ajal tulevad vaenlased ometi uueste vägimehe kallale ja raiuvad ta mõlemad jalad otsast ära. Põlvili tõustes kihutab ta kividega vaenlased kaugele. Kuid verd voolab liig palju jalgadest välja, vägimees sureb vere puuduse pärast. Valus võtab Kalevipoeg pilliroogu suhu ja närib pilliroogu. Sest saadik on pilliroog kare ja kohiseb kasvades alati Kalevipoja surma meele tuletades. Kivinõmme maetakse ta maha ja sinnasamasse ta varanduski, kolm tündrit kulda ja ta suur kuldur. Teiste teadete järele jälle on Kalevipoja suur varandus Reasvere küla väljale Jaani orgu

maha maetud. Kes selle varanduse maha matnud, kas vägi-
mees ise või keegi muu, ei tea rahvasuu seletada.

Üks teisend laseb oletada, et Kalevipoeg loomulikult viisil
surnud. Vähemalt teab see teisend, et Kalevipoeg ühe kiriku
all viimast und puhkab. Missugune see kirik on, pole ometi
teada. Kalevipoeg ärkab surmaunest üles, kui kolm kuningat
ta hauale lähevad.

Teine teisend teab, et Kalevipoeg hundiga kokku puutub
ja hunti hakkab taga ajama. See hunt on põrguhunt. Hunt
jookseb põrgu väravast läbi põrgusse. Kalevipoeg katsub põrgu-
väravas rusikaga hundi selgroogu puruks lüüa. Hunt aga kar-
gab eest ära. Kalevipoja käsi sattub värava piita ja jääb sinna
kinni. Põrguväravast ei pääse Kalevipoeg enam ära.

Jälle teiste teisendite järele tarvitab Kalevipoeg uut hobust.
Otsib kõik maakonnad läbi, ei leia kusagilt hobust, kes teda
kannaks. Vanapagan oma poegadega saab Kalevipoja hobuste
otsimist teada. Vanapagana pojad moondavad endid teine teise
järele hobusteks. Vägamees istub nende selga. Ei need hobu-
sed kõlba, ei jaksa vägameest kanda. Viimaks moondab vana-
pagan iseene hobuseks. Kalevipoeg kargab selga. Vana-
paganast hobune kohe tuliselt jooksmas. Kalevipoeg rõõmus, et
nüüd kõlbliku hobuse leidnud. Kuid hobune kihutab otse teed
põrgu. Seda nähes Taevataat hüüdma: „Ristipoeg, käsi piita!“
Sel ajal jõuab Kalevipoeg just põrgu väravasse. Hüüdu kuul-
des ei või Kalevipoeg muud kui lööb käe põrguvärava piita.
Jääb kätt pidi piita kinni. Küll raputab ja raputab, aga ei
jaksa milgi viisil kätt piida küllest lahti kiskuda. Taevataat on
ta põrguvahiks määranud ja hüüab sellepärast: „Käsi piita!“
Piidas kinni olles valvab Kalevipoeg põrguväravat, et vana-
pagan sealt enam maa peale ei pääseks.

Inlandi teadete järele (1856) küsib Jumal ratsutavalt
Kalevipojalt, kuhu Kalevipoeg ratsutada. Kalevipoeg vastab,
et Jumalgi seda ei tea. Nuhtluseks laseb Jumal ta põrgu-
väravasse kinni jääda. Weske teadete järele tahab Kalevipoeg
ennast jõuluks vabastada, ei jaksa ometigi.

Wiedemanni teadete järele heidab Önnistegija Kalevipoja
rabasse, kuid sealt rabeleb ennast Kalevipoeg välja. Selle
peale saadab Önnistegija Kalevipoja jökke ja moondab ta
„ottaks“. Seks Kalevipoeg jääbki.

Eestlaste hariduslised olud enne Kristust.

Vrdl. E. N. Setälä, J. N. Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen. Ein Gutachten, an die K. Akademie der Wissensch. zu Petersburg abgegeben (Suomal-Ugril. Seuran aikakauskirja. XVII. Helsingissä, 1900.

Soome-Ugri aeg. Eesti rahva mõõdaniku hariduslistest oludest kõneledes peaksime meie nii kaugele minevikusse tagasi püüdma ulatada, kui meil ülepea selleks material saadaval on, s. o. siis soome-ugri ajasse. Meil on siin material olemas. Budenzi ja Donneri võrdlevate soome-ugri sõnaraamatute abil on meil võimalik soome-ugri aegse eestlase sõnastikku võrdlemisi kaunis kindlaks määrata, sellega siis ka tema vaimutöö ulatuse piirid üleüldistes joontes ära märkida. Ometi on siin veel hulk eeltöösid tegemata. Mõlemad sõnaraamatud tarvita- vad kontroleerimist uuema soome-ugri keele teaduse najal. Mõlemates leidub sõnu võrreldud, mida hilisem täielisem ma- terial on üksteisele võõrasteks tunnistanud, leidub sõnu, mis sugulased on, sõnastikkudes selleks aga mitte ei ole peetud. Material tarvitab siis kontroleerimist, aga ta tarvitab ka süste- matiseerimist, sest paljas sõnastik iseenesest ei ütle meile veel midagi soome-ugri aegse eestlase vaimutööst. Me peame siin siis väga sooviga leppima, et see töö ligemas tulevikus teh- tud saaks. Lühidalt riivanud on küsimist E. N. Setälä omas eelpool nimetatud kirjatöös, kus ta pearõhku soome-mordva aegse hariduse peale paneb. Seda mööda tundsid soome- ugrilased ko era (peni) ja lammast (utt); tähtis amet oli jahipidamine: vibupüss (joutsi) ja nooled olivad tarvitul- sel. Edasiliikumise abinõuudest olivad kahtlemata suused tuntud. Metallidest oli vask juba tuttav, olgugi vist ümber- töötamata, toorel kujul, kuna raske on oletada, et soome-ugri aegsed eestlased vasest oleksivad mõistnud sõja- ja tööriistu valmistada. Teistest kultura sõnadest tuleksivad nimetada sõba (tähenduses hame, särk), pihid (piiruhoidja, tangid), pada, leem. Alamal tuleme veel tihti soome-ugri aja juure tagasi, kuna meie seal mõndagi leiame, mis hiljema aja kohta kindel, kuid võimalikul korral juba soome-ugri ajal olemas oli,

Soome-Ugri ja Irani kokkupuutumised. Kui me tänini veel täitsa selgitamata vahekorrad indo-europa ja soome-ugri keelte vahel kõrvale jätame, mille peale niisugused sõnad nagu vesi (tüvi vede-), mesi (tüvi mede-) juhatavad (vrdl. Eesti Kirjandus 1910 lk. 246—250), siis on arialased (indo-iranla- sed) esimesed indo-europlased, kellega soome-ugri suguharud on kokku puutunud. Nende kokkupuutumiste algus ulatab iga-

tahes selle aja sisse, kus soome-ugri suguharud veel üks rahvas olivad, või vähemalt maateadliselt üksteise ligikonnas elasivad. Seda tõendavad aria laenusõnad, mida meie kõigis soome-ugri keeltes leiame, nii eesti sada (soome sata, endisest * śata, aria çata —); rebane (s.¹⁾ repo, md. rives, çer. rebež, rövöž, sürj. ruts, ruts, ruś, votj. džutśu, ung. ravasž, vrd. ossetini robas, rubas jne.); orikas (s. oras, md. uryš, lapi vares gen. varras isane, sürj. verös mees, vrdl. sanskriti vrša härg). Mõned aria sõnad on ainult md. ja soome keeltele ühised, näit. eesti pekli, hölzerne mörserkeule, (soome petkele mörser, md. pekel, vrdl. sariqoli petgāl); vasar (s. vasara, md. uzyr, uzere sõjakirves, kirves, vrd. avesta vazra). Õige suur hulk sarnasid sõnu leidub aga hommikupoolsetes soomesugu keeltes, md., çerem., votj., sürj., vog., ostj. ja ung. keeltes, kuid et nad lääne-mere soomesugu keeltes ja eesti keeles puuduvad, jätame nad siin kõrvale. Ühe asja peale tuleb aga veel tähelepanemist juhtida ja nimelt, et need sõnad väga vanade aria keelekujude peale näitavad. Nii leidub laenusõnu nii vanast irani keelte ajast, kus lõpu -s veel alal oli, s. o. meie leiame soome-sugu keeltes irani sõnu, mis vanemad on kui avesta ja vana-persia keele sõnad. Niisugune sõna on md. Mokscha virgas, md. Ersa veřgez hunt, sürj. vörkaś Vielfrass, vrdl. sanskr. vrka-s avesta vehrka. Niisama md. pavaš, paz „jumal, õnn“, sanskr. bhaga-s „õnn, jumalate nimetus“, vanapersia бага, avesta baya „jumal“. Vahest käib siia ka eesti paras, s. paras „kõige parem“, sanskr. para-s „eximius, praecipuus“.

Praegusel uurimiste kõrgusel on raske otsustada, missuusest keelest nimelt kõne all olevad sõnad laenatud on: kas see tõesti irani keelevorm oli, mis vana-india keelele ligemal seisis, kui vana-persia keel, või vahest mõni muu aria keelemurre, mille otsekohest esitajat enam olemas ei ole. Iseäranis huvitav on soome sõna orpo (vaenelaps); (vahest käib selle sõnaga kokku eesti orv gen. orvu, vrdl. orvu lilik SO veilchen, ofvik ofviku, käoofvik SO stiefmütterchen; seda mööda tähendaks orvulililic veilchen „vaeselapse lill“;) lp. oarbes, ung. árva (md. uros, uryš) vaenelaps, millega silmanähtavalt sugulane on soome orpana õelaps, lp. oarbben õde, md. ufva abielunaine (vahest algtähenduses „ilma vanemateta“?). See sõna juhatab ühe indo-euroopa keele juure, milles vokal o seisis. Tuttav on ju, et aria keeltes o ja e igakord a-ks on muutu-

1) s. = soome, md. = mordva, çer. = tscheremissi, sürj. = sürjani, vog. = voguli, ost. = ostjaki, ung. = ungari, votj. = votjaki, lp. = lapi.

nud; nii on armenia keeles orb, kreeka ὄρσανός ὄρφο — ὄρφοβόται), lad. orbus „ilma vanemateta“. Samasugused sõnad on õ n g (s. onki, lp. vuogga, čer. ongo „griff, henkel, handhabe“, sürj. vug griff, votj. vug „bogen, henkel,“ ung. ág ast, zweig, vrđl. kreeka ὄγκος ὄγκινος „widerhaken“, sanskr. anka „haken“); p õ r s a s (s. porsas, md. purcos, votj. paryś, parś siga, sürj. porś, poryś, vog. pürys, pures, poreś, ostj. porys, pürys, puraś, pureś, pores siga, vrđl. kreeka πόρκος, lad. porcus. Soome sõna põhjal tuleb indo-europa sõna kujuks, mis soome keeltesse laenati, * porsos e. * porços oletada); ora (s. ora md. uro, ung. ár, árr, vrđl. ? india āra ehk ? isl. alr, ? india ala). Ka e:st, mis mitte a:ks ei ole muutunud, leidub näitusi: mesilane (s. mehiläinen, md. mäkš, meš, čer. mükš, müš < * mekši, vrđl. sanskriti makša, kärblane, makšika, kärblane, mesilane, avesta mayši, sääsk, kärblane). Niisugused sõnad on muidugi ühest indo-europa keelest laenatud, mis o ja e on alal hoidnud. Vaevalt tarvitseb siin eel-aria (eel-indoirani) aja-järku oletada, õigem on arvata, et need sõnad armenia ehk thrakia-phrügia keelte mõju oletada lasevad. — Teiselt poolt juhatavad uuemad hommiku-soome keeltesse laenatud sõnad silmanähtavalt vana-irani keele kujude juure, mille esitajad praegusel ajal ossetini ja osalt Pamiri murded on: endised vana-alani, sküthi, saki, massageti keeled. Vaevalt on tarvis iseäranis selle peale rõhku panna, kui tähtsad niisugused sõnad soome suguharude endiste asukohtade määramiseks on. Niisama iseenesest mõistetav on, et neil kokkupuutumistel väga suur kultura-ajalooline tähtsus on. Igatahes näitavad need soome-irani kokkupuutumised, et soome rahvaste (siis ka eestlaste) hariduse algus väga vanade aegade sisse ulatab, kus ainult aastatuhandetega enne Kr. rehkendada tuleb.

Koduloomad. Koduloomadest olivad eestlastele enne mordvalastest lahkumist tuttavad lehm (md. lišme hobune), vasikas (md. vasa), siga (md. tuvo), orikas (s. oras, md. uryš). Võimalik, et ka hobune juba tarvitusel oli. Soomeugri ajast päritud olivad koer ja lammas. Lehmi lüpseti juba, nagu sõna lüpsma näitab (s. lypsää lüpsma, lp. lakca koor, md. loftsa piim, čer. lüštem lüpsma, sürj. lýstyny, välja pressima, lüpsma, lýstas piim, mis ühekordsest lüpsmisest saadud). Või tegemine oli tuttav, kui ka valmistamise viis kurnis primitiiviline võis olla. Igatahes ei tõenda seda mitte sõna või (md. oj), mis esialgselt ka rasva võis tähendada, vaid see, et soome pyöhtää võid tegema häälikute ja tähenduse poolest md. sõnaga piftems kokku käib. Sõna lehm tähendab md. keeles praegu küll hobust, võiks siis arvata, et vei-

sed tundmata olivad ja lehm alguses mära tähendas. Pr. Setälä ei pea seda võimalikuks. Kuna soome-mordvalased juba nii kaugele edenenud olivad, et nad võid mõistsivad valmistada, siis peab oletama, et nad veisid tundsid. Sest märapiiast, mis rasva ollustest lahja on, ei valmistata, nii palju kui tuttav, hobustepidajate rahvaste juures mitte võid.

Põlluharimine. Viljadest hariti kahtlemata nimelt nisu (s. vehnä, md. viš, čer. viste); sõnad suurus suurukse frühstück (um 6 bis 7 Uhr), zukost (mehltrank) des viehes zum heu und stroh, soome suurus speise, nahrungsstoff aus korn ja md. šora, šuro getreide, korn, čerem šurno frumentum (das getreide) on kahtlemata sugulased. Üks ja seesama sõna on ka õlg, s: olki, md. olgo, eesti jahvatama, s. jauhaa, md. jažam, čerem. jongožem. Et mingisugune leib tuttav oli, näitavad sõnad soome kyrsä brot ja md. kše. Niisama on sõnad, mis vilja kuivatamist, rabamist ja puhastamist tähendavad, ühed ja needsamad, rehi (s. riihi, sürj. rymyš, rynyš, darrhaus, riego), v a r t (s. varitta, sürj. vartan), p u h e t a m a reinigen, schwingen (Korn), s. pohtaa schwingen, worfeln, syrj. pož, votj. puž sōel, sürj. požul haganad; i v a korn, s. jyvā korn, getreide, votj. ju, jū getreide; r o k k (mehltrank für thierte, mehlsuppe, s. rokka erbsensuppe, sürj. rok grütze, votj. džuk id.) — Eelolevast näib selgesti järgnevat, et soome-mordva ajal põllutöö teataval mōōdul tuttav oli, olgugi kaunis esialgsel kujul, kütist tehes. Meie peame järeldama, et soome-ugri rahvaste juures põlluharimine palju varemine alguse on saanud, kui harilikult arvatakse.

Tööstus. Tuttav oli kudumine (s. kudon, lp. gođdet, md. kodan, čer. kuem, sürj. kyny, votj. kuny, kujuny — kuduma), k e t r a m i n e, k e d r (s. kehrā, karj. kežrā, md. kištir, kštir, md. E štšere, sürj. tšōrs, tšērs, votj. tšers); k e r a (s. kerā, md. kire); l õ i m e (s. loimi, md. ? lijma). — Sōja- ja tōōriistad, peale n o o l e ja v i b u, mis juba soome-ugri ajast tuntud, oli v a s a r (s. vasara, md. uzere, uzyr), v ä i t s (s. veitsi, md. iŷks, schabmesser); u h m e r g r o s s e r h ö l z e r n e r m ö r s e r (s. huumar, huhmar, md. šovar, čovar, čerem. šuar); p e k l i h ö l z e r n e m ö r s e r k e u l e (s. petkel, md. pekel); o r a b r e n n b o h r e r, p f r i e m, (s. ora bohrer, brenneisen, md. uro pfriem, ung. ár, ár ein spitziges werkzeug, eine pfrieme — see sõna näib siis soome-ugri ajast pärit olevat), v a k k (s. vakka, md. vakan, gefäss, schale, kelch), s. ä i m ä s u u r n ō e l (čerem. ime nōel, sürj. jem). — Sōnadest, mis maja-sisseseade kohta käivad, olgu nimetatud, peale soome-ugri ajast päritud k o d a veel k ū n n i s t h ū r s c h w e l l e (s. kynnyš, md. keŷkš uks), s.

u u d i n bettvorhang (sürj. von, vun, ön, votj. yn), t a b a (sürj. toman, votj. tuŋgon schloss, hängeschloss). — Eheasjadest on sellest ajast pärit: s õ l g (s. solki, md. sulgamo, culgamo, halsschmuck der weiber, čerem. šolkama, šylkama, brosche). Võimalik, et ostj. sul, tül nõõp sõnaga sõlg sugulane on ja see sõna siis soome-ugri ajast pärit. Čeremissi keelest on selle sõna čuvassid laenanud kujul šulgeme brustschmuck der čuvassinen und čeremissinen. — Sõnadest, mis edasiliikumise ja kauplemise kohta käivad, on soome-mordva ajast pärit: s. s o i m a paat (md. šuma trog); v e n e (s. vene boot, md. veneš, venš); m õ l a (s. mela, md. milä); m ü ü m a (s. myön, myyn, md. mijan); m a k s m a (s. maksan, md. maksan annan); h i n d (s. hinta, md. čando).

Perekond, ühiskond, naisterahvas. Keelest ei leia meie tõendusi, et soome-ugri rahvaste juures kunagi hetärismus või nõnda nimetatud „vaba abielu“ oleks valitsenud. Küsimine on, kui palju annab keel selleks material, et soome-ugri perekondlisi olusid jaatavast (positiivilisest) küljest tundma õppida.

Kõige pealt tuleb tähendada, et esialgsed suguluse nimetused mitmeti väga muutunud on, osalt uute sünnituste teel, — nõnda saivad hüüdsõnad, mis auustamist avaldasivad, suguluse sõnade tähenduse (i s a — lihane vanem ja võõras isik, keda auustada tahetakse nagu isa, näituseks, nimetab venelane iga vaimulikku isaks), osalt laenamiste läbi, mille arv mitte väikene ei ole, mis aga sugugi seda ei tõenda, nagu oleks ühes sõna lainamisega ka asi või mõiste ise laenatud. (Nii on laenu teel mitmesse keelesse läinud sõnad p a p a, m a m m a). Sellest tuleb ka, et eesti att ati — isa, ungari atya, md. atá vanameest tähendab, niisama s. äija „suur, vanaisa, vanamees“, eesti ä i naiseisa, vanaisa, sürj. votj. aj isa. Laenatud on sõnad nagu s õ s a r (s. 'sisar, md. sazor, čerem. šužar, votj. suzer, noorem õde); t ü t a r (s. tytär, md. tehter, stir, čerem. üdür); e i t (s. äiti). Kahtlemata on need laenusõnad omad vanad sõnad välja tõrjunud. Näituseks oli praeguse laenatud sõna t ü t a r asemel oma sõna n e i d olemas, mis enne nimelt tütart tähendas: s. neiti, lp. nieidda, sürj.-votj. nyl tütarlaps, tütar. — Teiselt poolt leidub aga ka õige laialise suguluse nimesid: v ä i schwiegersohn (s. vävy, čer. venge, ostj. veŋ, voŋ, ung. vö), m i n i j a schwiebertochter (s. miniä, ung. meny, pruut); k ü d i mehevend, s. kyty, md. kefta, ostj. kiti; kõik need kolm nimetust: väi, minija, küdi on soome-ugri ajast pärit; s. s e t ä, isavend, lp. čöcce, čer. čüči emavend, sürj. tšöž, tšöž, votj. tšuš ema sugulane (vrđl. eesti t s õ d s e isaõde?). Kui neid sõnu ka palju ei ole, näitab ometigi nende olemasole-

mine, et perekond ja sugulus juba soome-ugri ajal olivad. — Sõnadest, mis ühiskondlise (sotsial) elü kohta käivad, nime-tame sõna ori (s. orja, md. ura, teener, ori, ufein naisteener, naisori, ? votj. war ori, teener, sulane; need sõnad näivad tõen-davat, et juba soome-mordva ajal vabad ja teenivad selts-konnakihid leidusivad. Sõnast ori on sündinud md. ufe abielu-naine, ufeks abielunaise elamine, ufe dev pruudiõde, uraž e. fež minija; nende sõnade sugulus sõnaga „ori“ näitab küllalt sel-gesti, missugune soome-mordva abielunaise elukord kahjuks oli.

Usk. Kõige pealt tõmbab meie tähelepanemist enda peale votjaki keelne jumala nimi J n m a r, mis juba 1851 Wiedemanni poolt soome nimega Ilmari, Ilmarinen üheks ja seks-samaks on tunnistatud. Kui me meeles peame, et permi keel-tes esialgne Im on nm:iks muutunud (vrdl. votj. ja sürj. sin, sin m - silm, kyn, kyn m - külm jne.) ja et Ilmarinen soome rahvalauludes „õhu jumalat“ tähendab; kui me seda meeles peame, siis leiame, et vaevalt sellele nimede ühendami-sele tõsiselt vastu võib vaielda. Selles sõnas on meil siis mütholoogiline nimi ees, mille vanadus kaugemale minevikku näikse ulatavat, kui ükski teine soome mütholoogiline nimi. See asi pakub tõendust, et „õhu jumalat“, kelle nimi nii kaugel teine teisest eemal olevates keeltes alal on püsinud, juba neil alg-aegadel vägevaks jumaluseks peeti.

Vanaduse poolest Ilmarise järgmine on meie „jumal“, mille vastandiks čeremissi keeles „juma“ on, mis niisama ju-malat tähendab; võimalik on, et selle sõnaga ühendada tuleb md. sõna j o n < * j o m kokkupandud sõnas j o n d o l (< * j o n - t o l) välk, sõnasõnalt vististe „jumala tuli“. Castreni arvates tähendab j u m a taevast. Teisel arvamisel on Budenz ja Setälä. Budenz ühendab sõna j u m a soome-ugri sõnadega, mis „head ehk õnne“ tähendavad (ung. jó tüvi java — hea, java s magus, divinus vates = tark, jumalik nägija, ettekuulutaja, vog. j o m a s hea, parempoolne, ostj. j e m. Setälä arvab, et sõna j u m a esialgu ainult „õnne, head“ tähendas ja hiljem arialaste mõjul jumala tähenduse sai, niisama nagu md. p a - v a z, p a z = sanskriti b h a g a s niihästi „õnne“ kui ka „ju-malat“ tähendab (vrdl. slaavi богъ ja богатый, mis sellesama aria sõnaga ühenduses seisavad). Nagu p a v a z, p a z laen, nõnda võiks j u m a (jumala) tõlge aria keeltest olla.

Ei ole võimata, et nii hästi Ilmarine kui Jumala juba soome-ugri ajast pärit on. Budenz peab nimelt võimalikuks ung. im á d n i paluma, soome sõnaga ilma ühendada (vrdl. soome silm ä, ung. szem, s. kulma kulm, ung. hom). Sarnasel korral oleks sõnal ilma (eesti ilm) juba soome-ugri ajal mütholoogiline tähendus olnud. Ka seda peab Pr. Setälä

võimalikuks, et jumā sõna mõlemad tähendused „õnn“ ja „jumal“ juba soome-ugri ajal olemas olivad, vististe aria rahvaste mõjul. Ungari keeles tuleb ju, nagu juba nimetatud, sõna „jó java kõrval, mis „tervist“ ja „head“ tähendab, ka javas (gyovas, javos) tähenduses „tark“, „jumalik prohvēt“ ette, mis tüvesõna tähenduseks „jumalat“ lubab arvata.

Veel ühe asja peale, mis ka soome-ugri aja sisse võiks ulatada, juhiv Setälä tähelepanemist. Ungari teadusemees Béla Vikár on 1899 järgmised sõnad ühendanud: s. arpa wahrsagungs werkzeug, arpoja wahrsager [eesti arp-arbu, ařp-ařbi (varp, arb) loos, zaubermittel, arpu katsuma durch zaubermittel herausbringen gestohlenes, verlorenes. — Wiedemann] ja ung. orvos arst, szekleri murdes urus nõid (vrd. slaavi врачъ enne hexenmeister; nõnda praegu veel Serbias). Kui soome arpa ja ung. orvos tõesti sugulased on, mis Setälä arvates väga võimalik, siis pakuks meile see sõna keelelise tunnistuse soome-ugri aegsest schamanismusest, või nõia usust. Soome-eesti sõnaga käib kokku lapi sõna vuorbbe. Kuid soome ja ungari sõnade ajalugu teeb palju raskusi. See sõna leidub ka nimelt türgi-tatari keeltes õige laialiselt orba, orby, arba jne. kujul, mis niisama nõidumist tähendavad. Ung. orvos võib muidugi türklaste käest laēnatud olla, umbes sõnast arbaγчи. Aga missuguses ühenduses türgi arba sõnaga on orba, kas on ta arba sõnaga sugulane, kas on ta ühenduses soome sõnaga arpa, või on sarnadus ainult juhuline. Täni ei ole läänemere soomesugu keeltes ega lapi keeles türgi laenusõna leitud, arpa peaks siis ainukene niisugune sõna olema. Schamanismuse ajaloo kohta oleks neil küsimustel väga suur tähtsus, kuid esiotsa peavad need küsimused lahtisteks jääma.

J. Jõgever.

Kirjandusline ülevaade.

Mõtted. Teine raamat. J. Lilienbachi toimetus ja kirjastus. Tallinnas. 1911. 192 lhk., hind 1 rbl. 20 kop.

Kui pikemalt selle raamatu juures peatan, siis ei sünni see mitte selle pärast, nagu leiduks selles raamatus palju mõtteid, — need mahuk-sivad kahte sõnasse ära: klass ja klassiline, — ei ka selle pärast nagu tunneks nende ridade kirjutaja kui „Eesti kodanluse äärmiselt edenunud kihil“ edustaja ennast mitte just kõlavate ja sagedasti sõimustkoor-matud hoopsõnadest kuidagi puudutatud, vaid kirjanduslike küsimuste selgituseks on vaja, et kainelt, kirjanduse teadusest

välja minnes „Mõtte“ sarnaste toodete, mis teistes oludes ainult paari pilkava ääremärkusega päevakorralt võetud oleksid, — kui juhuse pääle vaadatakse, kus umbkaudsid kobamisi kirjandaslik-kunstilisel alal valgustada tuleb.

Meie marxistilisel kirjanduse- ja kunsti-arvustusel on karakteriseerivaks omaduseks, et sel ainst, mida käsitada tahetakse, sagedasti kõige vähematki aimu ei ole. Paremal juhtumisel laenab see omad arvamisid ilma algallika pääle tähendamata Vene „marxistiliselt“ arvustajalt Koganilt. Esimest tõendust illustreerib M. Mõru „Eesti kunst ja kodanlus“, teist O. Minori „Noor-Eesti ja uus-romantismus“ („Ääsi tule“ II andes). Viimane raamat oli esimene, mis kavakindlalt „Noor-Eesti“ ringkonna vastu oli sihitud. Aäsitulelaste ringkonna mehe tõenduse järele on selle ringkonna, nähtavasti ägeda loomuline juht A. Rei ka Vene revolutsioni nurjaminekut õige ohtralt „Noor-Eesti“ arvesse pannud! „Mõtte“ II raamat on ka selle poolest II raamat, mis omad kuulid ja kuulikesed pääasjalikult „Noor-Eesti“ laagrisse juhib.

Minu vaatlemise alla käivad ainult ilukirjanduslikud, kunstilised ja kirjanduslik-teaduslised tooded, kuna ma teistest töödest kas vaikides või jälle lühidalt tähendades mööda lähen.

Eduard Wilde, kes esimesena oma novelliga „Surnute pidu“ esineb, püüab meid sellesse vastaolusse viia, mis rikka klassi arusaamise järele kunsti ja elu vahel leidub: täiesti ennast kunstile andumine ja elu koldustest lahti-ütlemine, eemalehoidmine. Käsituse viis — E. Wildele omane kerge, ülelibisev. Oleks tulnud tõsisemalt kujude hingeelusse tungida, nendest sügavamalt aru saada, aga siiski — ainukene ilukirjanduslik toode „Mõtetes“.

H. P.(öögelmann) pühendab omad „ääremärkused“ „Ääsi tules II-sele“. Kui „Ääsi tules“ „osa Peterburi üliõpilasi endid marxismuse ainu õige ja puhta tule Vesta neitsitena ise välja hüüdsivad“, kui nad omas I albumis marxismuse „kodukasvanud“ edustajatele ristisõda kuulutasivad, siis näikse „kodukasvanute“ päälaagriks „Mõtted“ olevat: näikse ainult M. Martna puuduvat, kuna tema asemele üks Peterburi üliõpilane on astunud. Omi teisekirjalisi mõttevendi karakteriseerib H. P. järgmiselt: „A. Rei jääb raamatu eesotsas oma artikliga „Vene reaktsioni“ üle täiesti „Ääsi tule“ traditsioonidele truuks: seesama kõrkus, seesama mõnitav toon, needsamad marxismuse lendlused, kuid palju vähem loogikalikku järeldamise kindlust, kui minevakord hra Kõstneril.“ — „Patuoinaks on seekord „Uue ilma“ toimetaja Linda Jürmann. Ma ütlen — seekord, sest ääsilastel näib nagu hingeliseks vajaduseks olevat kellegi kallal norida, kedagi noogutada, mõnitada, ilma milleta nad oma teoreetilise tarkuse sära nagu liig tumedaks kardaksivad jäävat; kui aga keegi käepärast on, keda nii üsna, üsna näruseks võib teha, eks siis oma targutused pea seda tähtsamalt silma paistma. Ka siis, kui üks on a ütelnud ja teine omakorda sedasama a toonitab“ (lhk. 17). — „Ja ääsilaste juhtiva jõu nurgakiviks on schablon“ (lhk. 27).

Kahjuks jätab aga H. P. juure lisamata, kas nende omaduste tarvitusele võtmine üksi „kodukasvanute“ arvustamisel keelatud on, kuna aga kodanlaste arvustamisel neid vabalt tarvitada võib. Et viimane oletus tõest mitte just kaugel ei ole, paistab säält välja, kus H. P. Minori ja Sternbecki töödest kõneleb.

Aga kuidas vastab H. P. ise oma mõttevendadele? „Tudengiherra N. Köstner“, „nagu juupiter (vist ikka Jupiter!) pühajüri ratsu seljas“, „heidelnud“, „Karl Hellatilik“, „Puudub ainult veel: killadi-kölladi, killadi-kölladi“, „Vai — programmis seisivad!“ jne. jne.

Seda mis H. P. ääsilastele oma tulega mängides ei taha lubada, lubab H. P. aga enesele neid ääsilapsi karistades, seda tarvitavad kõik teised „kodukasvanud“ „Mõtetes“ kodanlasi arvustades nii ime osavalt nagu seisaksivad nad Peterburi voorimeestele veel palju lähemal, kui Peterburis asuvad ääsilased.

H. P. kohta olgu lõpuks ainult tähendatud, et ta küll opositsionis olla mõistab, aga selle sõna õigelt kirjutamine näikse tal üle jõu käivat.

J. Kirkmanni „Rahvaülikoolid“ ja „Töölised ja ühistegevus“ on selle poolest teadelistest töödest „Mõtetes“ kõige meeldivamad, et siin autor ülevaatliku pildi annab ja seda õige vähese marxistilise sõimuga teha mõistab. Oleks tõesti suur edu marxismuse kultuurilikkuses!

Meie marxismuse edustajad on viimasel ajal oma päätule „Noor-Eesti“ laagrisse juhtinud. Nii ääsitulelased, kes isegi nii kaugele omas võitluse tuhinas läksivad, et üks tagapool „Noor-Eestist“ tsitatisid tõi, kuna teine eelpool nende tsitatiside pääle juhtis ja siis teoretiseeris. Ka kava-kindlus. Kahjuks aga tunnevad meie marxismusedustajad kirjandust, — ka kõige uuemat, — Marxi „Kapitali“ järele. Mis säält leida ei ole, säält ei suudeta kõne all olevate autorite nimesidki õieti kirjutada.

„Mõtted“ Ì sisaldab eneses mitme mehe naiselikka, — et mitte lapselikka öelda, — kallaletungimisi „noorte“ pääle. Hans Pöögelmann võtab ainult möödaminnes seisukoha „Noor-Eesti“ vastu, A. G. teeb seda juba pikemalt („Klassivahed ja „Noor-Eesti“ kunst“), toimetaja J. Lilienbach kõneleb kaasannete „Piltide juurde“ seletusi andes G. Suitsi naisevõtmisest ja kaantel oma „tavari“ soovitades rihmab veel kord „Noor-Eestit“.

Kuna A. G. lubab „ämaruses ilutsejatele... selgeks teha, et kunst v õ i b klassiline olla“, siis ei puudu siin üleüldisem alus, mis põhjust annab A. G. „selgeks tegemisi“ vähe vaadelda. Raske oleks A. G.'ga vaielda, sest et tema meie nooremate arvamise vastu argumenteerides sagedasti omadeks sõjariistadeks nende „noorte“ ütlusi teeb: „Meisterlikkus, millega üks ehk teine pilt kujutatud, ongi kunst“ (lhk. 96), „Kunstnik võib kõiksugusid aineid käsitada“ (lhk. 98), „Kunstniku nime võiks ainult siis neilt riisuda, kui selgeks tehtaks, et nad aineid ei ole kunstlisesse vormi valanud“ (lhk. 98) jne. Need on A. G. tõendavad laused ja nende mõtete esimene avaldaja oli meil — „Noor-Eesti“ ringkond. Tõesti, kõik, mis A. G. positivistlik kirjanduslikul alal pakkuda püüab, on õige lähedast allikast pärit.

„Absolutiselt kunstimõiste seisukohalt on tõepoolest üks kunst olemas.“ Mis A. G. sellega ütelda tahab, jääb ta enesele vist niisama tumedaks kui teistele. Sarnane mõiste on kunsti filosofiale võõras, juba oma loomu poolest, sest kunsti- ja kirjanduseteadus ei ole seadusi ettekirjutav, missugused kunstitööd peavad olema, vaid olemasolevate kunstitööde, — nii lahkuminevad, kui need on, — põhjal püüab kunstiteadus ühtlasi, iseloomulisi jooni ära tähendada. Eelkäv on loova kunstniku töö. Kui aga ülemal toodud lausega seda on tahetud öelda, et kirjanduseteadlase kirjanduse arvustuse järele ei ole kirjanduses klassivaheid, siis võib sellega täitsa nõus olla, sest kirjandust võib vaadelda, kui kirjanduseteadlane, kui ühiseluteadlane, kui kõlbuseõpetaja jne. Iga vaatlemise viis on omast kohast õigustatud, kuid ärgu tunnistatagu teistelt aladelt tehtud vaatlusi kirjanduseteadlasteks ja ärgu tuldagu neid ainu õigeteks tunnistama. Kui keegi ühiseluteadlane näit. artikli kirjutab „Meie kirjanikkude seisukoht põllu- ja vabrikutöölise vastu“, ehk jälle mõni kodulindude kasvatuses instrktor aine üle „Meie kirjanikkude töödes leiduvad mõtted kanakasvatuse kohta ja nende mõtete arvustus“, siis ei või neid otse sarnasena sugugi mitte citada. Nii võiks omale iga ameti edustaja aine leida, mille järele ta ilukirjanduslikka või kunstilisi toodeid hinnata võiks ja sarnane hindamine oleks täiesti õigustatud ja igauks, ka kirjanduseteadlane võib sarnast tööd kõrgeväärtuslikuks pidada, kui aine käsitus põhjalik on. Välja aga naerdakse see, kes tõendama tuleb, et sarnane hindamine ainuke õige vaatlemine, või koguni päris kirjanduseteadlane on. Võimalikud on ju ka terved ajajärgud, oma ühekülgse edenemisega silmapaistvad, mis siis selle tõttu ka ühekülgse arvustuse võidule aitavad, kuid juba lähem järgnev ajajärk näitab ühekülgse puudused ära ja juhib kirjandusekunsti-teaduse õigematesse rööbastesse.

„Tööline jätab kunstile kõrgemad ülesanded“ (lhk. 93). „Täris enne kõhuküsimus ära otsustada, siis alles võib üleüldisest esteetikalise nälja kustutamisest kõneleda.“ (lhk. 100). „Sellepärast on ka praegusel ajal puhas tööliste kunst võimata“. (lhk. 99.) „Klassivõitlus on uue aja inimese võitlus; klassivõitluses raiutakse uued teed ja sihid, luakse uued võimalused kulturi arenemiseks, inimese edasisammumiseks. Kunst, mis seda titanlist võitlust kujutab, on uue aja kunst. Seal laudakse kiitust võitlejatele, punutakse auupärg „meeletutele“, kes langesid tormijooksus vaenlase vastu, seal sütitatakse sõjatuld, puhutakse vaimustuseleekisid, seal on evangelium „vaevatutele ja koormatutele.“ (lhk. 92). „Belgias, näit, on tugevad ametiühisused, kes omas ühismajades ja kirjanduses igasugusest kunstivallast töösid tarvitavad. Seal on ka hea hulk kunstnikka ametiühisuste ümber kogunud, kes oma tööd tervelt töölisteklassile pühendavad.“ (lhk. 101.)

On tõesti täielist loogika-lagedust vaja, et üks inimene neid lauseid ja päälegi veel ühes ja sellesamas töös maha kirjutada võiks. Tööline paneb kord kunstile kõrged nõuded, kuna ta üks lhk. eespool ainult teist sisu nõuab (lhk. 93 ja 92). Eitatakse proletarse kunsti

võimalust olevikus ja räägitakse selle olemasolemisest Belgias (lhk. 99 ja 101). Lhk. 101 leiduv passus kõneleb sellele, mis Belgia tööliste-juht Vandervelde omas raamatus „Alkohol, usk ja kunst“ räägib, otse vastu: Vandervelde ütleb, et tööliste elust võetud aineid käsitava kunsti paremaid tooteid töölised kas sugugi või koguni vähe tarvitavat. Ise-teadlikud lugeda parema meelega igasugust turukirjandust.

Proletariadi ideoloogide kõva külg on sääal, kus K. Marx teed kätte on juhatanud, kõik ära määranud. Kes aga julgeb Marxi vähema kui ütluse juures kahelda, selle „pää on niisugune, mille pääl teivaid võib tahuda“, nagu seda O. Sternbeck oma mõtteliste vastaste kohta ütelda armastab („Ääsi tuli“ II). Kuna aga Marx kunsti üle pea midagi ei ole ei ole kirjutanud, siis teevad tema jüngrid sellel alal kõige pöörasemaid salto-mortale'sid, mille juures nad üksteisele mitte just kõige viisakamaid hoopisid ei anna. See tohuva-pohu, mis proletariadi ideoloogide juures kirjanduse ja kunsti alal valitseb, on otse peadpööriv. Kõige huvitamaid harjutusi teeb ka A. G. Ta tsiteerib, nagu proletariadi ideologisid: Otto Weininger'i, W. Belinsky't, Ch. Baudelaire'i, N. Gogoli, G. Goethe't, Fr. Schilleri, Victor Hugo't, E. Zola't, G. Hauptmann'i ja Oscar Wilde'i. Nähtavasti on A. G. neid nimesid ainult kuulnud, kuna teda aga nende kirjannikkude tööde lugemises kaugeltki mitte kahtlustada ei või. Ja kes nende nimelele sisu ei mõista anda, sellega oleks võimata kirjanduse üle vaielda. Iga sammu pääl leiame meie mõtteid, mis kui kodanlisi ümderlükatakse, mõtteid, mis aga A. G. enese ajudes on tekkinud. Suure rühinaga tullakse tõendamata, et kirjandus-kunst mitte üksi iludust ei kujuta, vaid ka inetust ja muud. Selleks võetakse Belinsky, Schiller ja t. abiks. Kui aga A. G. enesele mõnekümne kopikalisegei esteetika õperaamatu oleks muretsenud, siis oleks ta leidnud, et see tarkus juba õige vana, seega ka kodanline on; pääle inetuse oleks ta ka leidnud, mis need „muud“ on. Sellest samast raamatukesest oleks A. C. ka leida võinud, et uuem teaduslik esteetika mitte üksi mingi vahet ei tee kõrgemate ja madalamate esteetiliste tunnete vahel, nagu A. G. (lhk. 110), vaid et terve iseseisvate esteetiliste tunnete oletamine ammugi, kui mitte millegiga põhjendatud, kolikambriisse on heidetud. Sarnasest raamatukesest leiaks A. G. paljugi, mis talle praegu veel täitsa puuduva aabitsalisegei kunstiteaduse tundmise annaks, ilma milleta ikka veider on kunstiteoretikerina esineda.

Igas võitluses langeb päärõhk selle pääle, et oma vastase jõudu õieti hinnata. Kodanlik klass teeb ka selle järele: ta mõistab seda majanduslikku hädaohtu, mis teda tööliste klassi poolt ähvardama hakkab, nüüd juba õigelt hinnata, ta ei pea tööliste liikumist mitte sugugi tühipaljaseks. Ja see asjaolu ongi üks nendest põhjustest, mis kodanliku klassile tööliste üle ülivõimu kätte anda aitab. Tööliste klassi ideoloogid teevad aga niisuguse taktika vea, mis vastasele ainult kasu toob, ja see viga on: vastase jõu liig madalalt hindamine. Mis on kodanlik klass sarnaste hrade või prouade ehk preilide, nagu A. G., ütluste järele? Logelejate, kidurate, degenerantide, prostitueeritute, elumaitsejate kogu,

kes oma arvu poolest tööliste klassist kaugelt vähem on. Ja see kogu ongi, kes tööliste klassi valitseb! Õeldakse õigusega, et iga rahvas oma valitsuse vääriline on. Kas võime seda ütlust ka kodanliku klassi valitsuse all seisva tööliste klassi kohta laiendada?

A. G. ütleb: „Kodanlasi ei huvita kunst enam. Nad lähevad parem tsirkusesse ja lõbumajadesse“. Aga ometi produtseeritakse meie ajal ehk rohkem kui kunagi enne kunsti-toodeid ja need kõik leiavad tarvitajaid — kodanliku klassi hulgast. Selles klassis on palju kidurust, aga ka veel palju loovat jõudu. Proletariadi ideoloogidel tuleks kodanlaste arvustamisel mitte üksi viimaste negatiivlisi külgi, vaid ka positiivisi ette tuua. Kui ikka ja ainult esimesi külgi valgustatakse ja viimased täitsa varju jäetakse, võivad töölised omas võitluses kodanliku klassi vastu, võidu päale liiga julgeks minnes, loiuks ja hoolimatuks saada; viimane asjaolu aga võiks kaotuse pandiks olla. Sarnased jõudu-hüüded nagu „Töölisteklass on ainukene, kes kunsti ja kulturi päästa võib“ (lhk. 111.) on ju hääd võitlusele õhutamiseks, aga nendega üksi töölisi toita oleks otse vastandiks tööliste kõrgetele nõuetele, millest A. G. eelpool kõneles.

Need olivad üleüldisemad ääremärkused A. G. sepitsuse kohta, kuid A. G. on oma jõudu pääasjalikult „Noor-Eesti“ vastu tarvitada kat sunud, sinna poole püüab ta siis ka oma rahe-terakesi saata. Oleks liiga suureks enesealanduseks kui keegi noor-estlastest nende sõimu-valingute päale reageerima hakkaks. „Noor-Eesti“ on seni asjata pahemalt poolt vastasid oodanud, kes kirjanduse- ja kunsti-teaduse sõjariistadega ümberkäimises vähegi osavust üles oleksivad näidanud. O. Sternbeck, O. Minor, A. Mõru, A. G. ja teised veel pisemad marxismuse jüngrikesed on seni oma osavust ainult Vene laadilises isikulises sõimus üles näidanud. Ja selle poolest ei taha ükski haritud inimene nendega võistleva hakata, koguni selle vastu, oleks vist ka „Noor-Eesti“ ringkond valmis ühel häälel tunnistama, et terve *tutti-quantum* sellepoolest väljaspool võistlust seisab.

A. G. ühe tõenduse juures lubatagu aga siiski veel vähe peatada. A. G. ütleb: „Noor-Eesti“ on noorte haritlaste kogu, kes omast „Europa kulturist“ pääasjaliselt lopsaka Vene modernismuse kaudu täis on topitud“. (lhk. 102 ja 103). „Madalates lõbudes otsitakse elumõtet. Vene kirjanduses on see selgesti väljapaistev. Artsõbaschevi „Sanin'it“ võiks kui tüüpust niisugustest individualistidest ette tuua“ (lhk. 109). Nendes kahes tsitadis ei paljasta A. G. mitte üksi hiilgavalt oma üleüldise kirjanduse tundmist, vaid ka „Noor-Eesti“ püüete mittetundmist. „Noor-Eesti“ tegelastele on võõraste keelte tundmine täielise võimaluse andnud mõjusid, — kui neid kord nii rohkelt leitakse, — otsekohestest allikatest saada, kuna Vene modernistid isegi osalt Inglise ja Prantsuse uuema ilukirjanduse mõju all seisavad. Päälegi ei oje paljude noor-estlaste juures Vene uuema ilukirjanduse tundmine mitte sugugi nii laialine, kui ehk lähema naabruse tõttu oletada võiks: mitmed nendest tunnevad kaugelt paremalt Prantsuse, Italia, Norra, Rootsi, Inglise ja Saksa kirjandust kui

Vene oma. Oleks kõige rohkem põhjust ehk nende ridade kirjutajale slavismust ette heita, kuna ta oma õpaineiks Slaavi keeled ja kirjanduse on valinud, kuid loodetavasti ei võiks erapooletult vaatlejad ka mind selles süüdistada: piirjooned, mis mind slavismusest lahutavad, on küllalt selged (Vaata „Eesti Kirjandus“ nr. 5, 1911 a.). Pentsik on mõtetekäik, mis Artsõbashevi Vene modernistide hulka loeb, mis Vene kirjanduses sedasama tähendaks kui meil Joh. Rajestik'u („Närtsinud neiude“ autori) Eesti modernistiks nimetada.

Kas „Noor-Eesti“, „kui kunstilise üksuse“ „päevad loetud on“ — see väljaarvamise lõbu jäägu A. G.'le ja teistele, kel see südame pääl on, pea asi on, et „Noor-Eesti“ ringkonna senised ja uued edustajad täitsa prisked on, oma tegevuse algul seisavad ja veel mitmetele põhjust annavad pikki palasid kirjutada: vähemalt sellegi läbi on „Noor-Eesti“ proletariadile kasulik, et tema ideoloogid noor-eestlaste sõimamisega enesetele oma igapäevast leiba võivad teenida — omade kõike vastuvõtivate kirjastajate käest. Juba see klassidevaheline ülesannegi, — kodanlastele vaimlise ja proletariadi ideoloogidele füüsilise toidu muretsemine, — tunnistaks, et sarnaste „kodanliste ilutsejate“ olemasolek täitsa õigustatud on.

J. Sarapuu „Saul“ on toore inimese toored tundmused. Ja ometi pakub Randvere „Ruth“ parodeerimiseks nii rohket materjali. J. Sarapuu on aga näidanud, kuidas seda mitte tegema ei pea.

Kuid lahkume igavatest teoretilistest lademetest ja vaatame „Mõtete“ kirjanduslik kunstilist osa. Kas leidub sääl teoriale vastavat kunsti? Vaatluseks pakuvad nii hästi algupärased kui ka tõlgitud „kirjanduslikud“ palad proosas ja luules ning kaasa lisatud kunsti-kaasanded rikkalikku materjali.

Algame kohe toimetaja ja kirjastaja J. Lilienbachiga, kes seeria „Jutud elajatest“ autorina on esinenud. Olgu üks nendest tervelt tsiteeritud:

„Oina elulugu.

Ta oli eeskujulik Oinas.

Sõi hoolega.

Andis villa.

Kasvatas karja.

Viimased villad pärandas ta nahaga tükki peremehele.

Ja oma liha lubas ta naelaviisi ära müüa. — — —

Lugupeetud lugeja! Ära ole Oinas . . .“

See lugupidamine omast lugejast peab küll väike olema, kui autor oma lugeja mõistust nii piiratuks peab, et tarviliku arvab oma lugu nii lambalikult lõpetada.

Toome teisest elaja jutust ainult lõpu:

„Seda päält vaadates oksendas Kaan, ja Kuitsu lakkus tema okse ka ära“.

Andku lugeja mulle sarnase jälkuse tsiteerimine lahkelt andeks!

A. Tõnuristi „Naer“ on harilik lookene koguni labaselt targutava lõpuga.

A. Krandijevskaja, kelle „Ainult üks tund“ Kibuvitsa lagastatud tõlkes on toodud, on hüsteriline naine, kes arvamises näikse olevat, et mida närvilisemalt ja hüsterilisemalt ta karjub ja viskleb, seda traagilikumad kirjeldatud olud paistavad, kuid sarnane eht naiselik kirjeldus teeb iseenesest täiesti traagilise loo koomilikuks.

K. Rumori aforistlised „Mõtted“ ja Eduard Wilde „Surnute pidu“ on ainukesed, millede lugemine huvitust pakkuda suudaks.

Luuletused — need on halvad järelaimeused Gustav Suitsile ja Villem Grünthalile. Mäletan mõne „Mõtte“ luuletaja töösid kõigepealt „Noor-Eestile“ saadetud käsikirjadena lugenud olevat. Nii on nende algus ja sisu koguni kodanlikud, proletarlusest jääks ainult proletarlik kirjastaja.

Kõik „Mõtete“ autorid lööb aga selle väljaande toimetaja ja kirjastaja oma stiili sahvikuse poolest üle. Eelpool oli sellest juba proov. Toome veel paar näitust selle herra teaduslikkudest sepitsustest:

„Nagu oleks ükski ehitus, kõrve arablase telgist selle kirikuni, kus Gustav Suitsi papi tütreaga paari laulatatakse, ehk selle majani, kus Tuglas Parisis, korteris on, ehk jälle väravapostist võllasambani ja lihtsast surnuristist Eiffeli tornini ja vabadusemonumendini, ilma sihita. Kas ei ole Господи помилуй, Ave Maria ehk marsellaise sihilised, ehk ei tunne „Noor-Eesti“ kunstnikud ja kunstiarvustajad, näit., kiriku ja kasarmu muusika vahel mingisugust sihilist vahet? Tähendab, et iga karjalaps kunstitundmises nendest targem on.

A. G. arvamistega („Noor-Eesti“ kunstist ja klassivahedest) üleüldistes joontes täitsa ühes nõus olles, olgu siin tähendatud, et nende ridade kirjutaja vaated ja arvamised A. G. omadest osalt lahku lähevad, millest järgmistes raamatutes veel ehk juttu võiks teha. Sellekskorra on aga juba ülearu ruumi kulutatud sellele õensale kunst-noor-estijandile, mis sellepärast nii laiaks on saanud puhuda, et „Postimehe“ kiidetud „vabad olud“ selleks vaba ruumi on muretsenud. „Noor-Eesti“ tutu, „Postimehe“ ja „Eesti Kirjanduse“ lutu ning „Päevalehe“ nobe uuuu sinna juurde, iseenesest nii nõrk ja alaväärtusline muusika, kostab sellepärast nii selgesti üle maa, et meie maa nii väike ja seegi rahustatud on.“ (Lhk. 176, „Piltide juurde.“)

See ongi vist õige marxistiline stiil omas täies sahvitikuses.

Aga mis leidub ülemal nimetatud „ilukirjanduslistes“ paiste-kakukeses sarnast, mis mitte juba ammu igas ärdameelses perekonnalehes ei leidu? Siin on kõik konventsionalne, ka ülevoolav sentimentalsus.

Kunsti-kaasannete valikus valitseb seesama mõtteta siit ja säält, esimese kätte juhtuva ülesvõtmine. Siin leidub tõsiste kunstnikkude, Aubrey Beardsley, C. Meunier, A. Rodin'i, F. von Stuck'i ja t. töösid, aga säälsamas mitmenda-järguliste kunstnikkude omasid. Kelle poole toimetuse poolehoidmine kaldub, ei oleks raske üles arvata, kui mitte J. L. lahkelt välja ei ütleks, et sarnaste kunstnikkude, nagu A. Beardsley

töösid ainult tutvustamise pärast toodavat, „kuigi ka kunstnikku ennast sihilikuks ei või nimetada“.

Reproduktsoonid on kõige suurema lohakusega valmistatud.

Seesama lohakus valitseb ka trükivigade poolest. Ka keelega on katsutud eksperimenteerida, ilma et neil herradel selles küsimuses kõige vähematki teadmist oleks. Raamatust leiame: piaks, piavad, lautaksivad, vai, ja u pärast, rias (sõnast rida), teuks (tegu) tiutama, (*pro* teotama) jne. Kuidas aga võõrakeeliste sõnadega ümber käiakse või õigem ümber ei mõisteta käia, selle kohta ainult paar näitust: opositsion (*pro* oppositsion), uusromantistid (*pro* uusromantikerid), maa kulturaliserimises (*pro* maa kultiveerimises), Galsworti (*pro* Galsworthy), Oskar Wilde (*pro* Oscar Wilde), Veininger (*pro* Weininger), samawar, potsiwaitab, minust jäetud retsept (*pro* minu jäetud retsept) jne. jne. Nende nimi on legion.

See kõik on ikkagi veel andeks antav, ei või ju inimeselt rohkem nõuda, kui tema haridus lubab, ja see ei luba nähtavasti mitte palju.

Vastik on aga vaadata, kui harjuskiiselt raamatu toimetaja J. Lilienbach oma kaupa pakub. Seda teeb ta kaante viimasel küljel lühikese sissejuhatusega:

„Väike ja puudulik eestikeelne kirjandus on ometi juba nii suur, et üksikul lugejal võimata on kõiki ilmunud raamatuid oma silmaga tundma õppida, seda vähem veel kõiki omandada. Päälegi on halbade raamatute pääle kulutatud aeg ja raha asjata raisatud, sellest rääkimata, et igaüks halba kirjandust omandades halba kirjandust toetab ja seega hääd kirjandust lämmatada aitab. Ajakirjandus võiks hää arvustava juhutuse abil asjale palju parandust ja raamatu lugejale tulu tuua, aga meie praegune ajakirjandus ja arvustus, mis meil selle nime all olemas, on siin rohkem kahju ja segadust kui kasu ja selgust toonud. Edaspidistes „Mõtetes“ selle üle pikemalt. Iseäranis Tartu „ülemaaline“ ja „noorte“ arvustus pakub paljastamiseks huvitavat materjali. — Ilma, et mõtet ehk võimalust oleks siin üleüldist paremate raamatute nimekirja kokku seada, nimetan ja soovitan uuest kirjandusest, muuseast, nimelt järgmisi oma ja teiste kirjastuste raamatuid“.

Sellele järgneb „Mõtte“ kirjastuse väljaannete nimekiri, mille hulka ka 2—3 raamatud on võetud, mis teiste kirjastusel on ilmunud, mille ladud aga Lilienbachi käes olla, nagu mulle keegi Eesti kirjastuse olude tundja tõendas. „Mõtte“ kirjastus on aga omade kõhnaliste toodete poolest õige rikas, seda on ka meie nõndanimetatud pahempoolse aja-kirjanduse soovitus-arvustused tunnistanud.

Kuid hra Lielenbach ei lepi ülemaal tsiteeritud sissekutsumisega, vaid lõpetab oma raamatute üleslugemist järgmise „häätahtliku“ nõuandega.

„Nagu juba tähendasin ja iseenesest mõistetav on, ei ole siinnimetatud raamatud kaugeltki mitte kõik hääd raamatud Eesti keeles, aga nad on kõik hääd. Lugeja võib julgesti nende seast omale valida, mis aga päälkirja ehk käsitava aine poolest huvitab. Üheski Eesti raamatu-kaupluses (kõige viletsamad maha arvatud), rahvaraamatukogus ehk

lugemisingis ei tohiks nad juba puududa. Puuduvad siiski paljudes, kas teadmatuse pärast, ehk et valgust kardetakse. Nõudke neid võimalikult igalt poolt“.

See ennast ülistav reklaam nõretab pudukaupmehelisest kopikajänust.

Meie aga trööstime ennast sellega, et Eestis kõik võimalik on. Aga lubatud olgu meile asju nende õigete nimedega nimetada.

Bernhard Linde.

Üleskutse endise Kaarma seminari kaswandikkudele.

Nelikümmend aastat kestis Kaarma seminari tegewus Saaremaal. Ta püüdis jõudumööda ülitähtsas rahwahariduse töös kaasa aidata ja ei saa ütelda, et ta töö oleks ilma wiljata jäänud. 334 noortmeest leidsiwad temas elule ettewalmistust ja need läksiwad siis ilmamööda laiale. Paljud nende hulgast suutsiwad niisuguse agarusega ja hoolega töötada, et nad seltskonna poolt lugupidamist ja austamist wõitsiwad.

Nüüd on selle õpeasutuse ukсед kinni ja arwata wõib, et ta endisel näol enam elusse ei tõuse.

On ju teada, et ühe õpeasutuse kaswandikud waimliselt nagu ühe perekonna liikmeteks muutuwad. Ühesugused mälestused kaswatawad inimeste wahel sideme, mis ka pikema aja jooksul ei katke. Wäga mõnus ja armas on wahete-wahel pilgukest noorepõlwe magusatesse mälestustesse heita.

Et õpeasutuse mälestus kaswandikkude meelest ei ununeks, et sõpruseside perekonna liikmete wahel ei lõdweneks, selleks on tarwis mingisugust mälestust luua. See peaks ühtlasi ka Kaarma seminari tegewusest wäikeseks tunnistuseks jääma.

Suurt ei saa meie korda saata, aga seda ei keela meid keegi tegemast, mis meie jõukohane on. Sellel põhjusel mõtles siis ka salkkond mehi, kes ise kas Kaarma seminaris on kaswatuses saanud, ehk jälle elus seminariga on lähedases ühenduses seisnud, kaswandikkude albumi ühes eluloo kirjeldustega wälja anda. Et seda mõtet oleks võimalik täide saata, siis palutakse kõikid Kaarma seminari kaswandikka oma adressid allpool nimetatud albumi toimekonnale üles anda. Kui keegi kaswandikkudest surnud on, siis palutakse nende sugulasi, kooliwendi wõi jälle teisi tuttawaid teatada, kust nende üle wõiks teateid albumi jaoks saada. Kui adressid teada saadud, siis saadetakse igäuhele küsimisteleht kätte, mille peal eluloo kohta käiwad teated tulewad üles anda.

Mida warem adressid saadetakse, seda parem.

Albumi toimekonna adress:

РЕВЕЛЬ, Suurel Tartu maanteel nr. 62, krt. 2, J. Kirotar.

Albumi toimekond loodab, et endised Kaarma seminari kaswandikud ettewõttele niiwõrt elawa armastusega wastu tulewad, nõnda et mitte ühegi näopilt (kui see aga kudagi saadawal on) ja elulugu albumist wälja ei jää.

Albumi toimekond.